

TARİHİN PEŞİNDE BİR ÖMÜR

HAZIRLAYANLAR
HAYRUNNİSA ALAN - ÖMER İŞBİLİR
ZEYNEP AYCIBİN - MUHAMMET ALİ KILIÇ

Abdülkadir Özcan, en büyük amacı orijinal Osmanlı tarihi kaynaklarının ilmi neşrinin gerçekleştirilmesi olan merhum Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu ekolünü günümüzde yaşatan tarihçilerin önde gelenlerindendir. İlmî mesaisini Osmanlı kroniklerine ve tarih yazıcılığına hasretmiş; fakat bununla sınırlı kalmayıp, Osmanlı askeri yapısı başta olmak üzere, daha başka pek çok konuda eser üretmiştir.

Kendisine ithafen hazırlanan bu kitap, Mehmet İpşirli'den Pal Fodor'a, Mehmet Öz'den İsmail E. Erünsal'a, Feridun Emecen'den Ramazan Şeşen'e, İdris Bostan'dan Geza David'e, Erdoğan Mercil'den Abdülvahap Kara'ya kadar yurt içinden ve dışından pek çok meslekdaşlarının, eski ve yeni öğrencilerinin kıymetli yazılarından oluşmaktadır.

Abdülkadir Özcan'ın başlıca ilgi alanı olan Osmanlı tarihi kaynakları ve tarih yazıcılığına dair yazılar ağırlıklı olmak üzere, Osmanlı tarih araştırmalarında tartışılmaz öneme sahip arşiv kaynaklarına, kuruluştan Cumhuriyet'e kadar olan süreç içinde Osmanlı Devleti'nin siyasal ve sosyal tarihine dair farklı birçok konu aynı kitapta buluşmuştur.

Kaynaklardan arşiv belgelerine, nümizmatikten eğitim ve ilim faaliyetlerine, edebiyattan denizcilik tarihine ihtiva ettiği kıymetli yazılarla bu kitap, bir taraftan okuyucuya Osmanlı tarihine dair geniş bir yelpaze sunarken diğer taraftan vücuda getirmiş olduğu eserleriyle Abdülkadir Özcan'ın tarihe katkılarına dikkatleri çekmektedir.

Kronik

₺ 50,00

kronikkitap.com

kronikkitap

ISBN: 978-975-2420-61-8
9 789752 420618

HAZIRLAYANLAR HAYRUNNİSA ALAN - ÖMER İŞBİLİR - ZEYNEP AYCIBİN - MUHAMMET ALİ KILIÇ

TARİHİN PEŞİNDE BİR ÖMÜR

ABDÜLKADİR ÖZCAN'A ARMAĞAN

ABDÜLKADİR ÖZCAN'A
ARMAĞAN

TARİHİN PEŞİNDE BİR ÖMÜR

HAZIRLAYANLAR
HAYRUNNİSA ALAN - ÖMER İŞBİLİR
ZEYNEP AYCIBİN - MUHAMMET ALİ KILIÇ

Kronik

TARİHİN PEŞİNDE BİR ÖMÜR
Abdülkadir Özcan'a Armağan

KRONİK KİTAP: 64
Osmanlı Tarihi Dizisi: 24

YAYIN YÖNETMENİ
Adem Koçal

HAZIRLAYANLAR
Hayrunnisa Alan
Ömer İşbilir
Zeynep Aycibin
Muhammet Ali Kılıç

KAPAK TASARIMI
Kutan Ural

MİZANPAJ
Serhat Küçük

1. Baskı: Haziran 2018 İstanbul

ISBN
978-975-2430-64-8

KRONİK KİTAP
Balçık Sk. N°6, Gümüşsuyu
İstanbul - 34327 - Türkiye
Telefon: (0212) 243 13 23
Faks: (0212) 243 13 28
kronik@kronikkitap.com

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 34569

www.kronikkitap.com
kronikkitap

BASKI VE CİLT
Pasifik Ofset Ltd. Şti.
Cihangir Mah. Güvercin Cad.
No: 3/1 A Blok Kat: 2 Haramidere / İstanbul
Telefon: (0212) 412 17 77
Matbaa Sertifika No: 12027

YAYIN HAKLARI
Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek
şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında
yayınevinden izin alınmadan çoğaltılamaz,
yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

ABDÜLKADİR ÖZCAN'A
ARMAĞAN

TARİHİN PEŞİNDE BİR ÖMÜR

HAZIRLAYANLAR

HAYRUNNİSA ALAN - ÖMER İŞBİLİR
ZEYNEP AYCİBİN - MUHAMMET ALİ KILIÇ

Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN

İçindekiler

Sunuş	XI
Prof. Dr. Abdülkadir Özcan'a Dair	1
Prof. Dr. Abdülkadir Özcan, Hayatı ve Eserleri.....	3
Abdülvahap KARA	
Prof. Dr. Abdülkadir Özcan İle Söyleşi	35
Gülçin ÇANDARLIOĞLU	
Abdülkadir Özcan'a	57
Mehmet İPŞİRLİ	
Yarım Asırlık Dostluk, Meslektaşlık ve Mesai Arkadaşlığına Dair Birkaç Cümle	61
Hayrunnisa ALAN	
Hali ve Tavrı ile Hoca Olmak	65
Handan ÖZCAN	
Eşim Abdülkadir Özcan	69
Sait Sinan ÖZCAN	
Oğlunun Gözünden Abdülkadir Özcan.....	71
Osmanlı Tarihinin Kaynakları ve Tarih Yazıcılığı.....	73
Abdülkadir ÖZCAN	
Tarih Kaynaklarının Tenkitli Neşrine Dair	75
Necdet ÖZTÜRK	
XV. Yüzyıl Osmanlı Kroniklerinde Yer Adlarının Veriliş Hikâyesi...	123
Zeynep AYCIBİN	
Erken Dönem Osmanlı Kaynaklarındaki “Türk” Algısı Üzerine Yeni Bir Değerlendirme	139
Mustafa ÖKSÜZ	
Rodos Seferi'ne Dair Arapça Bir Kaynak: Abdurrahim el-Abbâsî, <i>Minehu Rabbi'l-Beriyye Fî Feth-i Rodosî'l-Ebiyye</i> (Gururlu Rodos'un Fethinde Mahlûkatın Rabbi'nin İhsanları)	153
Mehmet İPŞİRLİ	
Osmanlı Tarih Yazıcılığında Saltanat Değerlendirme Geleneği	173
Reyhan ŞAHİN ALLAHVERDİ	
III. Murad Dönemi Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri.....	181
Pál FODOR	
Pécs (Peçuy) Kökenli Bir Osmanlı Tarih Yazarı: İbrahim Peçevî.....	203

Barbara KELLNER-HEINKELE

Ebu Bekir B. Behram ed-Dimişki's Description Of The Crimea 239

Mehmet ÖZ

Osmanlı Kroniklerinde Siyasî ve Sosyal Eleştiri: *Mür'î't-Tevârih* Örneği..... 255

İsmail E. ERÜNSAL

Ziya Paşa's *Tarih-i Endülüs* (History Of Endülüs): The Role Of The Work In Creating Interest In Islamic Spain In Turkish Literature And Its Influence On Ottoman Society 273

Mustafa L. BİLGE

Kapudan-ı Deryâ Halil Rifat Paşa'nın Karadeniz Seyahat Jurnalı, 1843 281

Abdullah UÇMAN

II. Meşrutiyet'in İlânı Üzerine Yazılan Bir Destan: "Bârîka-i Millet Yahut Destân-ı Hürriyet" 315

Nurten SEVİNÇ

Bir Muallimden Sultan II. Abdülhamid'e Siyâset Dersleri: *Siyâsetin Sırları*..... 329

Feridun EMECEN

Ahmed Refik: Tarihçiliği ve Tarih Anlayışı Üzerine Bazı Tesbitler.... 371

Arşiv Belgeleri ve Arşivler.....377

Mübahat S. KÜTÜKOĞLU

Osmanlı Maliye Belgelerinde "Sâbıkı" ve "Emsâli" Kayıtları 379

Bayram ÜREKLİ

Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi ve Mevlevilik Tarihi Bakımından Önemi 389

Mustafa GÜLER

Kutsal Şehirlerin Sosyal Tarihinin Mühim Kaynaklarından Surre Defterlerinin Yayınına Dair Bir Deneme: *Kudüs Surre Defteri* 397

Muhammet Ali KILIÇ

Scarlat Ghica Voyvoda'ya Ait Bir Defter 417

Zeynel ÖZLÜ

XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Revân Seferinde Vefat Eden Ayıntablı Bir Şehidin Terekesi: Hacı Mustafa İbni Hacı İsmail 429

Ramazan UZ

Osmanlı Tarihi Çalışmalarında Kalebend Defterlerinin Rolü ve Önemi..... 447

Filiz KARACA

Ahmed Cevdet Paşa'nın Mısır Protokolüne Dair II. Abdülhamid'e Arzı
ve Tanzimat'ın Mısır'da İlânı..... 465

Siyasal ve Kurumsal Yönleriyle Osmanlı Tarihi 493

Şevki Nezihi AYKUT

Osman Gazi'nin Sikkeleri 495

Fatma KAYTAZ

Kösek (Güns) Kalesi Muhasarası (1532) 501

Géza DÁVID

Kanizsa (Kanije) ve Buda (Budin) Beylerbeyleri Arasındaki İtibar
Mücadelesi..... 515

M. Akif ERDOĞRU

Aydın Sancağı'nda Çeltik Tarımı (XV-XVI. Yüzyıllar)..... 521

Yılmaz KURT

XVI. Yüzyılda Ceyhan Nehri Üzerindeki Nehir Gemileri ve Geçit
Yerleri..... 535

Ömer İŞBİLİR

Osmanlı Ülkesinde Bir Safevî Şehzâdesi: Safî Mirzâ 543

Ramazan ŞEŞEN

Osmanlılar Devrinde İlimler ve Osmanlı Medreselerinde Okutulan
Kitaplar 561

İdris BOSTAN

Doğu Akdeniz'de Bir Osmanlı Üssü: XVIII. Yüzyılda Mısır
İskenderiyesi 571

Cengiz FEDAKAR

Mora İsyanı (1770) 587

Orlin SABEV (Orhan Salih)

Robert Koleji: Eşsiz Bir Eğitim Projesinin Hayata Geçirme Hikâyesi 605

Mehmet CANATAR

Şam Umumi Kütüphanesi'ne Dair Bir Değerlendirme 621

Salim AYDÜZ

Abdülhamid'in Münecimbaşı ve Namık Kemal'in Babası Mustafa
Asım Bey 627

Fatma ÜREKLİ

Tarblusgarp Savaşı'nın (1911-1912) Osmanlı Kurumlarında Çalışan
İtalyan Sanatkârlara Etkisi ve İdarî Uygulamalar..... 647

Alaattin AKÖZ

Tarihî Farkındalık Problemi ve Bir Örnek Olarak Alâeddin Tepesi
(Konya)..... 679

Tuğba ERAY BİBER

Osmanlı Devleti'nin Karadeniz Rumlarına Karşı Uyguladığı Tehcir
(1916) 695

Ortaçağ Tarihinden Kesitler 709

Erman ŞAN

Eski Ruslar ve Erken Tarihleri Bağlamında Köle İstihsâl Süreçleri
Üzerine (IX-X. Yüzyıllar) 711

Erdoğan MERÇİL - Abdollah DODANGEH

Selçuklu Veziri Nizâmülmülk'ün Nasihatnâmesi..... 737

Aydın USTA

I. Krallık Döneminde İbelin Ailesi..... 743

Emine UYUMAZ

XI-XIV. Yüzyıllar Arasında Anadolu'da Uygulanan Askerî Hilelere
Dair 763

Nevzat KELEŞ

Ortaçağ İslâm Devletlerinde Tâziye-Matem Merasimlerine Dair 773

Pécs (Peçuy) Kökenli Bir Osmanlı Tarih Yazarı: İbrahim Peçevis*

Pál FODOR**

Osmanlı İmparatorluğu, Hristiyan Batı dünyasının fethedilmesi niyetiyle Macaristan'a karşı bir saldırı başlatmış, ancak bu ülkenin orta bölümünü işgal etmekten daha fazlasına gücü yetmemişti. Orta Avrupa'daki Habsburg monarşisi ise 1526'da verdiği, ülkenin tüm topraklarını korumak ve onu özgürlüğüne kavuşturmak sözünü tutmaya muktedir olamamış, yalnızca batı ve kuzey kısımlarını Osmanlı fetihlerinden kurtarabilmişti¹. İki büyük güç arasında askeri bir denge meydana gelmiş ve bunun sonucunda karşılıklı iki (ayrıca Erdel Beyliği'nin oluşmasıyla üç) düşman sınır savunma teşkilâtı hızla inşa olmuştu². Macaristan'ın kalbinde uzanan bu savunma hatları Macar halkını iki, daha sonra üç öbeğe ayırıp bölmüştü. Ülkenin orta ve güney topraklarında yaşayanlar, yer değiştirmeksizin kendilerini yabancı bir iktidarın, dinin ve uygarlığın sınır bölgesinde buluvermişti.

Macaristan halkı için bu sınır vaziyeti bilinmedik değildi, zira Macar Krallığı, Orta Çağ boyunca her zaman Avrupa'nın doğu kapısı, uç kalesi sayılıyordu. Ne var ki sınır savunma teşkilâtı o sırada gerçekten ülke sınırları boyunca uzanıyordu ve bunların idamesi giderek daha büyük özveriler gerektiriyor olsa da, ülkenin tüm topraklarını Batı Hristiyanlığı'nın ekonomik ve kültürel kuşağı içinde tutuyordu. Ancak XVI. yüzyıl başındaki çöküş, ülkenin merkezî kısımlarında daha önceden güven içinde yaşayan halkı da uç bölgelerdeki hayatın trajik halleriyle tanıştırmıştı; çağdaş yazarlar bu duru-

---

* Macarca'dan çeviren: Doç. Dr. Erdal Çoban (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Hungaroloji Anabilim Dalı).

** Prof. Dr., Macar Bilimler Akademisi, Beşeri Bilimler Araştırma Merkezi Tarih Enstitüsü.

¹ Osmanlılar'ın Macaristan planları için: Pál Fodor, *The Unbearable Weight of Empire: The Ottomans in Central Europe – A Failed Attempt at Universal Monarchy (1390–1566)*. Budapest, 2015. Habsburg politikası için: Gábor Barta, *A Sztambulba vezető út (1526–1528)*. (Gyorsuló idő) Budapest, 1983. Aynı yazar, "Bevezetés", in Gábor Barta (ed.), *Két tárgyalás Sztambulban. Hieronimus Łaski tárgyalása a töröknél János király nevében. Habardanecz János jelentése 1528 nyári sztambuli tárgyalásairól*. Budapest, 1996, 5–61. Christine Turetschek, *Die Türkenpolitik Ferdinands I. von 1529 bis 1532*. (Dissertationen der Universität Wien, 10.) Wien, 1968. Gerhard Rill, *Fürst und Hof in Österreich von den habsburgischen Teilungsverträgen bis zur Schlacht von Mohács (1521/22 bis 1526)*. Bd. 1.: *Außenpolitik und Diplomatie*. (Forschungen zur europäischen und vergleichenden Rechtsgeschichte, 7.) Wien-Köln-Weimar, 1993.

² Géza Pálffy, "The Origins and Development of the Border Defence System Against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth Century)", in Géza Dávid – Pál Fodor (eds.), *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe. The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*. (The Ottoman Empire and its Heritage. Politics, Society and Economy. Ed. by Suraiya Faroqhi and Halil İnalcık. Vol. 20.) Leiden-Boston-Köln, 2000, 3–69. Aynı yazar, "Védelmi övezetek a Tiszától keletre a 16. században", in István Lengvári (ed.), *In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére*. Pécs, 1996, 209–227. Aynı yazar, "A bécsi katonai vezetés védelmi politikája a Temes-Maros vidékén a XVI. század elejétől a XVIII. század közepéig", in Pál Halmágyi (ed.), *IV. Honvéd emléknep Makón 1997*. (A Makói Múzeum füzetei, 91.) Makó, 1998, 28.

mu manidar biçimde “örs ve çekiç arasına sıkışmış ülke” mecazıyla betimlemişlerdi³. Yalnız, Osmanlı egemenliğinde yaşayan halk, şaşırtıcı biçimde on yirmi yıl geçince şoku üzerinden atmış ve batıdaki “güdük” Macar Devleti’nin etkili yardımıyla ekonomik, kurumsal ve fikri bağlarını ülkenin diğer parçalarıyla yeniden kurmuştu⁴. Hatta bu sınır vaziyetinin, yaratıcılığa özendirici bir rolü olduğuna vurgu yapan yeni sosyo-psikolojik teorilere âdeta bir örnek verircesine, kırsal kentlerdeki reformasyonun yaygınlaştırılmasıyla birlikte özyönetimini organize etmeye ve fikrî yenilenmeye de muktedir olmuştu⁵. XVI. yüzyılda oluşan sınırlar, siyasî-askerî bakımdan birbirinden kopmuş bölgelerin ekonomi ve bilinç yönünden kenetlenişi nedeniyle XX. yüzyılın demir perdelerine hiçbir bakımdan benzemiyordu. Bu durum, buradaki Osmanlılar’ın hayatı açısından da önemli sonuçlar doğurmuştu⁶.

Osmanlılar, ellerine geçirdikleri sahayı on yirmi yıl içerisinde kesintisiz ve çok katmandan oluşan irili ufaklı kaleler silsilesiyle dışa kapatmışlar, bu istihkâmları ise yaklaşık on sekiz bin askerle doldurmuşlardı. Bunların dışında Macaristan’daki vilayetlere yedi-on bin sipahi göndermişlerdi, çünkü yerel gelirlerle aşağı yukarı bu kadar kişiye “dirlik” (timar, zeamet, has) sağlanabilmişti⁷. Askerlerin dışında bürokratlar, zanaatkârlar, tüccarlar, dinî hiyerarşi üyeleri ve orduya hizmet eden başka unsurlar da gelmişti. Genellikle askerî-idarî merkezlerde yaşayan fatihlerin toplam mevcudu, aile üyeleriyle birlikte muhtemelen 50–80 bini bile geçmiyordu⁸. Ancak gerek sınırların ge-

³ Sándor Öze, “»A kereszténység védőpajza« vagy »üllő és verő közé szorult ország«. A modern nemzettudat átfarmálódása a 16. század közepén a dél-dunántúli végvári katonaságnál”, in Tamás Hofer (ed.), *Magyarok Kelet és Nyugat között. Tanulmányok*. Budapest, 1996, 99–106.

⁴ Karş. Klára Hegyi, *Egy világbirodalom végvidékén*. (Magyar história) Budapest, 1976. Ferenc Szakály, *Magyar adóztatás a török hódoltságban*. Budapest, 1981. Aynı yazar, *Magyar intézmények a török hódoltságban*. (Társadalom- és mővelődéstörténeti tanulmányok, 21.) Budapest, 1997.

⁵ Ferenc Szakály, *Gazdasági és társadalmi változások a török hódítás árnyékában*. (História könyvtár. Előadások a történettudomány mőhelyeiből, 5.) Budapest, 1994. Szakály Ferenc, *Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez*. (Humanizmus és reformáció, 23.) Budapest, 1995.

⁶ Ferenc Szakály, “Három részre szakadt-e Magyarország a 16. században?”, *Korunk* 3:VIII/7 (1997) 31–38.

⁷ Klára Hegyi, *Török berendezkedés Magyarországon*. (História könyvtár. Monográfiák, 7.) Budapest, 1995, 91–117. Aynı yazar, “The Ottoman Military Force in Hungary”, in Géza Dávid – Pál Fodor (ed.), *Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent*. Budapest, 1994, 131–148. Aynı yazar, *A török hódoltság várai és várkatonasága*. (História Könyvtár. Kronológiák, Adattárak, 9.) I–III. Budapest, 2007.

⁸ Karş. Géza Dávid, “Demographische Veränderungen in Ungarn zur Zeit der Türkenherrschaft”, *Acta Historica* 34 (1998[1990]) 79–87. Aynı yazar, “Data on the Continuity and Migration of the Population in 16th-Century Ottoman Hungary”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 55 (1991[1993]) 219–252. Onun bu ve diğerk çalışmaları toplu halde de yayımlanmıştır: Géza Dávid, *Studies in Demographic and Administrative History of Ottoman Hungary*. (Analecta Isisiana, 25.) İstanbul, 1997. Aynı yazar, “Magyarország népessége a 16–17.

dik vermeden kapatılması, gerekse Osmanlı egemenliğindeki 800–850 binlik yerli nüfusa, kayda değer bir dinî ve kültürel etkide bulunması noktasında bu kitlenin yetersiz kaldığı görülmüştü. Her ne kadar sınır boylarındaki yaşam ve kültür, daha önceden iki yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu’nun yayılması için bir hayat kaynağı olmuş ise de, Macaristan’daki Osmanlı toplumunda, ezici biçimdeki askeri özellikleri yüzünden, Macar taraftaki türden fikrî bir kaynaşma da ortaya çıkmamıştı. Son yıllardaki araştırmalara dayanarak buradaki Türklüğün düşünce hayatına dair belirli ölçüde daha olumlu bir tablo çiziliyor olsa bile, bu bir gerçektir. İmparatorluk çapında ün kazanmış ve özgün eserlerle Osmanlı kültürünü zenginleştiren, Macaristan doğumlu veya Macaristan’da (da) faaliyet gösteren birçok düşünce adamını “keşfetmek” mümkün olmuştur⁹. Örneğin Zigetvarlı Ali Dede (tarihi ve dinî eserlerin yazarı), Dendani (hekim), Peçevî Ahmed Dede (mutasavvıf), İbrahim Naimeddin (tarih yazarı) veya Temeşvarlı Osman Ağa (hatırat yazarı) vb. bunlar arasındaydı¹⁰. Bu ünlü kişiliklerin çalıştıkları yerlere göz attığımızda, doğal iki (eyalet) merkezi olan Budin ve Temeşvar’ın yanı sıra iki Güney Tuna ötesi şehrin, Pécs/Peçuy ve Zigetvar’ın da güçlü bir biçimde temsil olunduğu göze çarpar. Bir başka göze batan olgu, tıpkı askerlerinki gibi bu üstün kişiliklerin hatırı sayılır kısmının çıktığı ortam Balkanlar, daha doğrusu çoğunlukla Bosna yöresiydi¹¹. Bosna arka

században”, in József Kovacsics (ed.), *Magyarország történeti demográfiája (896–1995). Millecentenáriumi előadások*. Budapest, 1997, 141–171.

⁹ Yeni sonuçları başta Gábor Ágoston ile Balázs Sudár’a borçluyuz: “16–17. Asırlarda Macaristan’da Tasavvuf ve Mevlevilik”, in 1. *Milletlerarası Mevlâna Kongresi/First International Mevlâna Congress*. 3–5 Mayıs 1987. Konya, 1988, 221–231. Aynı yazar, “Muslim Cultural Enclaves in Hungary Under Ottoman Rule”, in *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 45:2–3 (1991) 181–204. Aynı yazar, *A hódolt Magyarország*. (Magyarország krónikája, 6.) Budapest, 1992, 126. vd. Aynı yazar, “Muszlim hitélet és művelődés a Dunántúlon a 16–17. században”, in László Szita (ed.), *Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből. A szigetvári történetész konferencia előadásai a város és a vár felszabadításának 300. évfordulóján*. Pécs, 1993, 277–292. Aynı yazar, “Macaristan’da Mevlevilik ve İslâm Kültürü”, in *Osmanlı Araştırmaları* 14 (1994) 1–9. Balázs Sudár, *A Palatics-kódex török versgyűjteményei. Török költészet és zene a XVI. századi hódoltságban*. Budapest, 2005. Aynı yazar, “Egy budai török értelmiségi könyvtára a 16. században”, *Történelmi Szemle* 47:3–4 (2005[2006]) 315–331. Aynı yazar, “Bektaşî Monasteries in Ottoman Hungary (16th–17th centuries)”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae* 61:1–2 (2008) 227–248. Aynı yazar, *Dzsámik és mecsetek a hódolt Magyarországon*. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak.) Budapest, 2014.

¹⁰ Bu sonuncu isimler için bkz. Markus Köhbach, “A görösgáli hösök”, *Keletkutatás* 1987 ősz, 43. Aynı yazar, “Der literarische Widerhall des Verlustes von Ofen in der türkischen Volksdichtung”, in *Laurus Austriaco-Hungarica. Literarische Gattungen und Politik in der Zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*. (Schriftenreihe der österreichisch-ungarischen gemischten Kommission für Literaturwissenschaft, 1.) Budapest–Wien, 1988, 260: 45. dipnot. *Kendi Kalemiyle Temeşvarlı Osman Ağa (Osmanlı Türk Sipâhîsinin Hayatı ve Esirlik Hatıraları)*. Hazırlayan Harun Tolasa. Konya, 1986. Macarcası: Oszmán Ağa, *A gyaurok rabságában. Pasák és generálisok között*. Çeviren László Jólesz. Budapest, 1996.

¹¹ Macaristan’daki Osmanlı ordusunun ikmal edilmesinde Boşnakların payı için bkz. Klára Hegyi, “Etnikum, vallás, iszlamizáció. A budai vilájet várkatonaságának eredete és utánpótlása”, *Történelmi Szemle* 40:4 (1998) 229–256.

plânı, çalışmamızın kahramanı, Osmanlı egemenliği döneminin en fazla ün yapmış evlâdı olan İbrahim Peçevî'nin hayatında da önemli bir rol oynamıştı.

İbrahim Peçevî'nin meslek hayatını başta kendi verdiği haberlerden öğreniyoruz ve Osmanlı bağlamında uzun kültürel gelenek, kişilikleri gizlemeyi âdetâ zorunlu kıldığı için bu bilgiler, bizler için alışılmamış biçimde bol miktarda bilgi sunarlar¹². Tüm ihtimallere göre 1574'de, Pécs/Peçuy şehrinde dünyaya gözlerini açmıştır. Doğduğu şehre olan sevgisini her fırsatta dışa vurur. Bunu kısmen orayı "gönüller çekici Peçuy'umuz" ifadesiyle tekrar tekrar anarak¹³, ancak özellikle askerî ve resmî görevler uzun yıllar boyunca kendisini uzak diyarlara götürdüğü zamanlarda bile, Peçuy'daki ocağını muhafaza edip fırsatını bulur bulmaz sılayı ziyaret ederek ve hayatının sonunda ise buraya geri dönerek yapmıştır. Karakteristik Peçevî/Peçuylu (Pécs'li) adını da bu şehirden almıştır. Son on yirmi yılın Türkoloji literatüründe şehrin Güney Slavca adından türetilmiş Peçuyî (kimi zaman Peçoyî) veya Peçuylu biçimi yaygınlaşmıştır¹⁴, ancak kendi açımdan bundan sonra da eski uluslararası ve Macar tarih biliminde yerleşmiş Peçevî biçimini yeğleyeceğim. Nitekim tarih yazarımızın, Macarca kökten gelen Peçevî ve Güney Slavcadan türeme Peçuyî adını eşit derecede kullanmış olması imkânsız değildir, zira yaşadığı şehrin tarihi, onu gözle görülür biçimde meşgul etmişti ve bu adlar arasındaki farkın ve kısmen anlamlarının da bilincindeydi. Bir yerde Pécs/Peçuy'un kuruluş efsanesini kısaca tanıtırken ve şehrin adını Farsça *penç* "beş" sözcüğüyle ilişkilendirirken, aynı zamanda aşikâr biçimde Macarca Pécs adına da bir açıklama getirmek istemiştir (bu arada esasen şehrin Almanca "Fünfkirchen" adı aklının bir köşesinde olmuştur). Kroni-

¹² Peçevî'nin kroniğini İstanbul baskısından kullandım: *Târih-i Peçevî*. I-II. İstanbul, 1281-1283/1864-1866. Bunun bir bölümü Macarcaya da çevrilmiştir: *Török történetírók. III. 1566-1659*. (Török-magyarkori történelmi emlékek. Második osztály: Írók.) Çeviri ve notlar: Imre Karácson. Yayına hazırlayan ve önsöz: Gyula Szekfű. Budapest, 1916, 71-193. İstanbul baskısının güvenilirliği, hatalarla dolu olduğu eskiden beri bilinir, yine de şimdilik bundan iyisi de bulunmuyor. Peçevî'nin biyografisini bugüne değin en ayrıntılı biçimde József Thúry, beş bölümden oluşan makaleler dizisinin girişinde yazmıştır: "Pecsevi vizony a magyar történetíráshoz", *Századok* 26 (1892) 395-410, 476-488, 560-579, 658-678, 740-746. Thúry'nin çalışmasından sonra çıkan diğer yazılar oldukça az yeni bilgi ihtiva etmektedir: Imre Karácson, "Peçevî İbrahim'in tercüme-i halî", *Türk Derneği* 1:3 (1327/1909) 89-96. F. v. Kraelitz, "Der osmanische Historiker İbrâhîm Peçewî", *Der Islam* 8 (1918) 252-260. Ahmed Refik, *Âlimler ve San'atkârlar*. İstanbul, 1924, 129-150. Franz Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*. Leipzig, 1927, 192-195: Nr. 172. Hazim Şabanović, *Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima (bibliografija)*. Sarajevo, 1973, 290-316: Nr. 55. Şerâfettin Turan, "Peçevî, İbrâhîm", in *İslâm Ansiklopedisi*. 9. İstanbul, 1988, 543-545. Franz Babinger - Christine Woodhead, "Peçewî, İbrâhîm", in *The Encyclopaedia of Islam*. New Edition. VIII. Leiden, 1995, 291. Erika Hancz, "Peçuylu İbrâhîm", in *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34. İstanbul, 2007, 216-218.

¹³ Örneğin: *Târih-i Peçevî* (bundan sonraki dipnotlarda: TP), I. 436, II. 125.

¹⁴ Bunun gerekçesi için bkz. Bekir Kütükoğlu, "Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları", aynı yazar, *Vekayî'nüvis. Makaleler*. İstanbul, 1994, 50-51.

ğinde, bu üç adı ortak bir paydada buluşturmaya çaba gösterdiği bu ilginç ayrıntı şöyledir:

“Anayurdumuz gönüller çekici Peçuy’dur, oranın kurucusu Nemçe soyundan pis bir kavimdi. Surlarını bina ederek içinde oturanlar başlangıçta bunlardı. Sonra Macar kavminin ilk kralı olan ve bu sapkın kavmin kendisine çok derinden bağlılık duyduğu Sende İstevan kral [Szent István király=Kutsal Kral István], Nemçelileri oradan sürüp çıkardı ve kendisi o şehirde beş büyük kilise inşa ettirdi. Peçuy adı, onların diline göre ‘beş kiliseden oluşur’ demektir. Sonradan onun kızının oğlu ve bu sapkın kavmin ikinci kralı olan Petör [Péter], Peçevî’nin iç kalesinde olan [şimdiki] büyük camiye kilise olarak o inşa ettirmiştir. Sonra Macar kavmi buna başkaldırıp gözlerini oydular. Üç yıl sonra öldü ve orada gömüldü. Şimdi hicrî 1050 yılının sonu [1641 başı] olduğuna göre, o zamandan bu yana altı yüzyıl geçmiştir.”¹⁵

Peçevî, kendisini özbeöz Peçuylu olarak değerlendirmiş olsa da, ailesi, Baranya ilindeki bu şehre sadece bir kuşak önce, 1543’ten sonraki bir tarihte taşınmıştır. Zikrettiği ilk atası, Sultan II. Mehmed’in (1451-1481) sarayında silahtar olarak hizmet eden, ardından Bosna’nın fethinden sonra, batıdaki bu bölgede ailevî bağlantıları yoluyla 50.000 akçelik zeamet ve alaybeyliği görevini alan büyük dedesi Kara Davud Ağa idi¹⁶. Bu görevi, oğullarından biri olan Cafer Çelebi (sonraları Cafer Beğ) kendisinden verasetle devralmıştır. Cafer Çelebi, aralarında Peçevî’nin babasının da olduğu sekiz oğluyla beraber Mohaç muharebesi’nde Macarlara karşı savaşan kişidir. Peçevî, kroniğinde atalarına ait üç tane dirlik beratı yayımlar, ancak bunların içeriği yukarıdaki kendi tespitleriyle tam bir uyum içinde değildir. İlk beratı (bunun bir bölümü, en azından İstanbul baskısında okunabildiği haliyle anlaşılmalıdır) Kara Davud’un (daha ziyade sözde) 50.000 akçe gelirli bu dirliğe Bosna’ya tayin edilir edilmez değil, ancak 14 Şubat 1497’de sahip olduğu ve bu

¹⁵ “Ama Peçuy-i dil-cûyımız ki vatan-ı aslımuzdur anun dahi bânisi Nemçe cinsinden bir kavm-i murdâr idi. İbtidâ sûrin binâ edüb içinde iskân eden bunlar idi. Sonra Macar kavmine ibtidâ kral olan Sende İstevan kral-ki kendiye ol kavm-i dâl gayet hüsn-i itikad üzerelerdür Nemçe’yi sürüp çıkardı ve kendisi ol-şehirde beş azim kilise binâ etti. Peçuy demek anların lisânı mücebince penc kiliseden ibâretdür. Sonradan kendinün kızı oğlu Petör kral-ki ol kavm-i dâlde ikinci kral budur Peçevî’nün iç kalesinde olan câmi-i kebiri kilise deyü ol binâ etmişdür. Sonra Macar kavmi bunun üzerine hurûc edüb gözlerin oydılar. Üç yıldan sonra mürd olub anda defn olundu. Hâliyâ ki bin elli sene-i hicriyye hudûdidur ol zamandan altıyüz yıl geçmiş idi.” TP I. 436-437. Thúry, “Pecsevi vizonya”, 740-741. Kraelitz (“Der osmanische Historiker”, 253.) camiye ilişkin kısmı yanlış anlamıştır. “Pécs’in iç kalesinde bulunan” ifadesinin Türkçe orijinali ancak *Peçevî’nün iç kalesinde* biçiminde okunabilir, yani buradaki Peçevî, şehrin adıdır.

¹⁶ TP I. 87. Peçevî’ye göre bu olay, Bosna’nın güney yarısının alınmasından dokuz-on yıl sonra, 1472-73’de meydana gelmiştir.

dönemde alaybeyi değil, subaşı rütbesini taşıdığı görülür¹⁷. Tarihini bilemediğimiz ikinci berat, 4986 akçelik ilk (*iptida*) timarını Davud Beğ'in oğlu Cafer Çelebi'nin üzerine kaydeder¹⁸. Üçüncü berat, 1516 yılındaki Bosna sancağının tahriri dolayısıyla Cafer'in isteği üzerine verilmiş bir tasdik beratından başka şey değildir; buna göre bu sıralarda elinde sekiz köyden oluşan, 14.315 akçe gelir getiren zeamet (!) vardı ve babasına benzer şekilde o da subaşı rütbesinde bulunuyordu¹⁹. Aynı Cafer'in, 1520'lerde bir tarihte tutulan (yayımcısına göre Mohaç Savaşı'ndan hemen önce, fakat bu tartışmalıdır) tarihsiz bir yoklama defterinde ortaya çıkması mantıksız değildir²⁰. Defter, Bosna'daki sipahi ordusu mevcudunu tutmaktadır ve zeamet sahipleri arasında, belki de Peçevî'nin ailesiyle ilişkilendirilebilecek iki kişiyi de kaydeder. Biri adı geçen Cafer'dir; deftere göre kendisi Saraybosna civarında 20.000 akçelik dirliğe sahipti ve onbeş kişilik maiyyetiyle seferlere katılıyordu. Diğeri, Banya civarında 22.000 akçelik zeameti bulunan ve sefere muktedir onyedî adama sahip bulunan Davud Beğ oğlu Hasan Beğ adında biridir²¹. Baba adına bakılırsa Hasan Beğ de kesinlikle Peçevî'nin ecdadı arasındadır, bu halde aileden ismen bilinenlerin sayısı bir kişi daha artmış oluyor. Yoklama defterinden, sancağın alaybeyi makamını İskender adında birinin işgal ettiğini öğreniyoruz²². Bu bilgilerden, Peçevî'nin atalarının bu makamları birbirlerine teslim edişlerinin kesintisiz olmadığı sonucu çıkıyor, hatta büyük baba Cafer'in Mohaç muharebesinde sahiden alaybeyi rütbesiyle yer almış olması da problemli bir hale geliyor. Gerçekten defter (ihtimal verdiğim üzere) 1520 civarında tutulmuş olduğu takdirde, bunu izleyen beş altı yılda bu önemli askerî görevi elde etmek için imkânı olmuştu.

Peçevî'nin, soy ağacında kendinden öncekiler içerisinde babasının adını yazmayı gereksiz görmesi gariptir. Bu eksikliği, söz konusu yoklama defteri de gideremiyor, çünkü babası o sırada henüz kayıtlı askerler arasında bulunmuyordu. İlk timarını, Irak seferinde (1533–1535) gösterdiği başarılarla hak etmiş ve daha sonra oğluna anlattığı gibi, bu bağış için sanki Bosna beyi

¹⁷ TP I. 102–104.

¹⁸ TP I. 104–105.

¹⁹ TP I. 105–106. Üçüncü beratın tarihi, birbirini tamamlayan iki veriye dayanarak tespit edilebilir: 1. Burada zikredilen Hadım Sinan Paşa, 26 Nisan 1516 ve 22 Ocak 1517 arasında vezir-i azamdı; 2. Bosna'ya ait, tam da 1516'dan kalma bir sancak tahrir defteri. Bkz. İsmail Hâmi Danişmend, *Osmanlı Devlet Erkânı*. (İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, 5.) İstanbul, 1971, 15. ve Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları. I. Kanunlar*. İstanbul, 1943, 395. "Normal"den farklı zeametler için bkz. Géza Dávid, "Assigning a Ze'amet in the 16th Century: Revenue-Limits and Office-Holding", in Ingeborg Baldauf – Suraiya Faruqi – Rudolf Veselý (ed.), *Armağan. Festschrift für Andreas Tietze*. Praha, 1994, 47–56.

²⁰ Ahmed S. Aliçic, "Popis Bosanske vojske pred bitku na Mohaçu 1526 godine", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju* 25 (1975) 171–202.

²¹ Aliçic, "Popis", 199.

²² A.g.e., 198.

olmuş gibi sevinmiştir²³. Bunun dışında babası, kroniğin sayfalarında topu topu bir kez daha görülür²⁴. Bu pasajı bütünüyle alıntılamanız yararlı olur, zira hem Peçevî'nin erkek kardeşlerine ilişkin tek bilgi burada bulunuyor, hem de böyle büyük bir geçmişe sahip asker ailelerin yazgısını da belirleyen devlete bağlılık ve hizmet anlayışını çarpıcı biçimde hissettiriyor:

“[Sokullu] Mustafa Paşa katledildiği zaman, Budin eyaleti, adı geçen başdefterdar Üveys Paşa'ya verildi²⁵. Kusurlarla dolu bir değersiz olan ben çok küçüktüm, ancak hayal meyal hatırlarım. Rastlantı eseri, ölümü ve yaşamı yaratanın emriyle iki yetişmiş öz kardeşim aynı anda öldü; birinin zeameti ve birinin de 16.000 akçelik timarı boşaldı. Rahmetli babam Üveys Paşa'ya varıp bu zeamet ve timar için yalvarır ve kendisine üç bin beş yüz kuruş hediye verir. Üveys Paşa da bunu yerine getirir. Rahmetli babamın ağzından dinlemişimdir: O gece, akşam namazından sonra [paşanın] kapıcılar bölükbaşı verdiğimiz keseleri, aynen birkaç adama yükletip geldi ve ‘*Saadetli paşa size geri gönderdi*’ dedi. Herhalde hediye almadığı için, timar ve zeamet başkasına verildi sanarak sabaha değin gözüme uyku girmede. Sabahtan huzuruna vardım ve ayağına yüzümü sürüp yalvardım, ‘*Ocağımı söndürme, beni azl ateşinde yakma*’ dedim. ‘*Ne oldu, zeamet ve timarı bizzat verdik ya*’ diye buyurdular. ‘*Sultanım herhalde hediye geri çevrilince, başkasına verilmiştir sandım*’ dedim. ‘*Yok vallahi, verdiğimiz sözden geri dönmedik. Sonuçta senin iki yiğit oğlun yitip gitsin, ben de bu kadar malımı alayım, bu insanlık dışı şeyi kâfir bile yapmaz, acıdım ve akçeciğini gönderdim*’ dedi. İnsaf olsun, bu zamanda böyle bir iyiliği yapan çıkar mı?”²⁶

²³ TP I. 88.

²⁴ Thúry (“Pecsevi vizsonya”, 401.), onun 1542'deki Peşte kuşatması sırasında şehirde oturduğunu, hatalı biçimde iddia eder; aslında Peçevî, bunu büyük babası için söyler (I. 233.).

²⁵ 18 Eylül 1578'de (1580 Mayıs sonuna kadar bu görevde kalır); bkz. Antal Gévay, *A' budai pasák*. Bécsben, 1841, 11: Nr. 16. M. Tayyib Gökbilgin, “Kara Üveys Paşa'nın Budin Beylerbeyliği (1578–1580)”, *Tarih Dergisi* 2:3–4 (1950–1951[1952] 19–20, 31. Krş. Klára Hegyi, “Adatok Szokollu Musztafa és Kara Üveysz budai pasák konszolidációs kísérelétéhez”, *Történelmi Szemle* 54:2 (2012) 187–217.

²⁶ “Mustafa Paşa merhûm katl olundukda Budun eyaleti baş defterdâr olan mumaileyh Üveys Paşa'ya verildi. Bu hakîr-i pür-taksîr gâyet sagîr idüm ama hayâl-i hâb gibi hâtırumdadur. İttifâk-i emr-i hâlik-i hayât ü mevt ile iki terâş öz karındaşum defaaten vahiden fevt oldı. Birinün zeâmeti birinün dahi on altı bin akçelik timarı mahlûl oldı. Pederüm merhûm Üveys Paşa'ya varur ve zeâmet ve timar için yalvarur ve üç bin beşyüz gurus câize verür. Üveys Paşa dahi ihşân eder. Merhûmun lisânından mesmûm olmuştur: Ol gice bade'l-işâ kapucılar bölükbaşı aynıyle verdiğüm kiseleri birkaç harife yükletmiş geldi ve ‘*Sâhib-i saâdet yine size gönderdi*’ dedi. Çünkü câizemüz alınmadı zâhir timar ve zeâmet âhara verilmişdür deyü sabaha değin gözime uyhu girmede. Ale's-seher huzûrına vardum ve ayağına yüzümü sürüp yalvardum ‘*Ocağım söndürme ve beni azl ateşine göyündürme*’ dedüm. Buyurdılar ki ‘*Ya ne oldu? Zeâmet ve timarı hûd verdük.*’ ‘*Zâhir sultânım, hediyeüz red olıcak âhara verilmişdür*’ dedim. ‘*Yok vallahi virgümüzden dönmedük. Nihâyet senün iki yiğit oğlun gide ben dahi bu kadar malun alam; bu müriüvetsizliği kâfir etmez insâf etdüm akçeciğün gönderdüm*’ dedi. İnsâf olunsun bu asırda bu lûtfı eder var mı?” TP II.

Peçevî'nin anlatımını sonlandırırken kullandığı şairane soru, ilk anda düşündüğümüzden çok daha derin anlam taşır. Nitekim olayın geçtiği tarihte (1579–80) ailenin, gelecek için kaygılanmasını gerektirecek her türlü gereksesi mevcuttu. Aile reisinin askerlik için yaşının geçtiği ortadadır (muhtemelen 1587–88 sıralarında zaten vefat etmişti), o an itibarıyla sefere çıkabilecek durumda olan birden fazla erkek çocuğu da yoktu (İbrahim en fazla altı-yedi yaşında olmalıydı); bu yüzden çoluk çocuğunun geçimini namusuyla sağlamak, küçük oğluna ve kızına ise gerektiği gibi bir eğitim aldırmaq için vefat etmiş delikanlıların bu dirliğine fevkalâde ihtiyacı olmalıydı²⁷. Ancak Üveys Paşa'nın şahsında, Budin beylerbeyi tahtında kendisinden çok fazla iyilik beklenmeyecek olan birisi oturuyordu. Çünkü kendisi, III. Murad'ın can dostları olarak 1574'ten sonra yüksek görevlere gelen ve eskiden devleti yöneten Sokollu ailesinin yeminli düşmanları olan dar bir Osmanlı devlet adamları çevresine mensuptu. Budin Paşası olan Sokollu Mustafa'yı ölüme bu grup götürmüştü²⁸ ve vezir-i azam Sokollu Mehmed Paşa'nın adamlarından onlarcasını yağlı işlerden onlar attırmıştı²⁹. Sonra görüleceği gibi, Peçevî'nin babası tam da Sokollu ailesinden bir kadınla evlenmişti, Budin'e telâş içinde gitmesi bu yüzden anlaşılır bir durumdur ve oldukça yüklü bir rüşvetle başvurusunu sağlama almaya çalışmıştır. Üveys Paşa, böyle kötü bir evveliyata rağmen yine de ricasını yerine getirmiştir; o sıralarda henüz küçük yaşta olan İbrahim'in, üzerinden yetmiş yıl geçtikten sonra bile bu olayı canlı bir biçimde anımsaması ve dirlikler için süren acımasız savaşların doğasını iyi kavramış biri olarak bu türden bir cömertliğin ve büyüklüğün var olabileceğine güçlükle inanması şaşırtıcı değildir.

Sözünü ettiğim gibi Peçevî'nin, anne tarafından büyük güç sahibi ve geniş Sokollu ailesiyle akrabalığı bulunuyordu (annesi ve vezir-i azam "Tavil"

8–9. Thúry, "Pecsevi vizsonya", 401. Kraelitz ("Der osmanische Historiker", 254.), yanlışlıkla bir erkek kardeşten söz eder.

²⁷ Peçevî'nin tek olan kız kardeşi hakkındaki değinmeleri: TP II. 134. Thúry, "Pecsevi vizsonya", 400.

²⁸ Budin baruthanesinin patlaması bunun için iyi bir bahane olmuştur; bkz. Sándor Takáts, "Vezir Szokolli Musztafa Basa (A nagy Musztafa)", *Budapesti Szemle* 162 (1915) 62–64. Gábor Ágoston, "Török lőportermelés Budán a 16. században", in Péter E. Kovács – János Kalmár – László V. Molnár (ed.), *Unger Mátyás emlékkönyve. Emlékkönyv Unger Mátyás negyedszázados egyetemi történeştanári működése emlékére és születésének hetvenedik évfordulója alkalmából*. Budapest, 1991, 92. Sokollu Mustafa için ayrıca bkz. Gyula Káldy-Nagy, "Budin Beylerbeyi Mustafa Paşa (1566–1578)", *Belleten* 54:210 (1990) 649–663. Géza Dávid, "Szokollu Musztafa", in Árpád Rácz (ed.), *Nagy képes millenniumi Arcképcsarnok. 100 portré a magyar történelemből*. Budapest, 1999, 80–81.

²⁹ III. Murad'ın hükümdarlığının başında patlak veren fraksiyon mücadeleleri için bkz. Cornell H. Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire. The Historian Mustafa Âli (1541–1600)*. Princeton, 1986, 71–74, 297. Jan Schmidt, *Pure Water for Thirsty Muslims. A Study of Muştafâ 'Âli of Gallipoli's Kühnü l-ahbâr*. (Publicaties van het Oosters Instituut, III.) Leiden, 1991, 332.

Mehmed Paşa, kardeş çocuklarıydı) ³⁰. Bu akrabalık Peçevî'nin hayatında baba tarafına oranla çok daha büyük bir rol oynamıştır, zira Sokollu sülâlesinin çeşitli dallarına mensup birçok kişi, ergenlik ve gençlik çağında yüksek mevkilere gelmiştir ve onların iltimasları, eğitim gören, sonra meslek hayatına başlayan genç bir çok avantaj sağlamıştır. Peçevî'nin kroniğinde Sokollu sülâlesinden gelenlerin çoğunlukla vefalı, sorumluluk sahibi ve her şeyden önce eli bol ve yüce gönüllü memurlar olarak görünmesi çok da tesadüf değildir³¹. Anne tarafından olan atalarının siyasî başarılarını, bir yerde büyük bir gururla şöyle özetlemiştir:

“Bu ulu aileden iki büyük devlet adamı vezir-i azam olmuş ve beş devletli [adam] da vezirlik rütbesine erişmiştir. Beylerbeyliği unvanını kazanmış on kişi vardır, ayrıca beylerin ve diğer ileri gelenlerin sayısı hatırımızda bile değildir.”³²

Nüfuz sahibi akrabalarından özellikle ikisi, tarih yazarının meslek hayatında önemli rol üstlenmişlerdir. İlki, 14 yaşındaki bu genci yanına alan ve 28 Kasım 1588'de beylerbeyi olarak atandığı Budin'e götüren dayısı Ferhad Paşa'dır³³. Bunu yapmaya sürükleyen şeyin ne olduğu hakkında bilgi sahibi değiliz; Peçevî'nin biyografisini yazanlar, babasının aynı yıl gerçekleşen ölümü nedeniyle Ferhad Paşa'nın himayesine girdiğini varsayıyorlar. Her nasıl olursa olsun Peçevî'nin hayatında ilk kez, uzun süreliğine doğduğu şehri terk ettiği ve dayısının, aynı zamanda askerî bir okul rolü de üstlenen Budin'deki evine taşındığı kesindir. Bir buçuk yıldan fazla burada kalmış ve yaşanan çok acı ve dramatik olaylar onu buradan ayrılmaya zorlamıştır. Bu dönemde Osmanlı ordusundan öyle bir ders almıştır ki hayatı boyunca hiç unutmamıştır. Budin'deki yeniciler, maaşların gecikmesi ve özellikle iâşenin kötü olması yüzünden 1590 Eylülünde isyan etmişler, Ferhad Paşa'nın sarayına girmişler, Paşa'yı delik deşik edip evin eşyalarını parça parça etmişlerdir³⁴.

³⁰ Sokollular için bkz. Mehmed Tayyib Gökbilgin, “Mehmed Paşa, Muhammed Paşa, Sokollu, Tavil”, in *İslâm Ansiklopedisi*. 7. İstanbul, 1993, 595–605. Radovan Samardjitch, *Mehmed Sokolovitsch, le destin d'un grand vizir*. Trad. par Mauricette Begić. Lausanne, 1994. Gilles Veinstein, “Sokollu Mehmed Paşa”, in *The Encyclopaedia of Islam*. New ed. IX. Leiden, 1997, 706–711.

³¹ Markus Köhbach, “Ağwadu min Ėâtimin”, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 86 (1996) 221. Bu konuya ileride yine döneceğim.

³² “Bu silsile-i celîde iki sâhib-i devlet vezir-i azam olmuş ve beş devletli dahi vezâret rütbesine ermişdür ve on kimse vardır ki beğlerbeğlik ünvanın bulmuşdur. Ümerâ ve sair ayân mazbâtımız değildir.” TP II. 41–42.

³³ TP II. 433. Thúry, “Pecsevi viszonya”, 401. Gévay, *A' budai pasák*, 14: Nr. 21. Sándor Takáts, “Ferhát basa halála”, in Aynı yazar, *A török hódoltság korából*. (Rajzok a török világból, IV.) Budapest, y.y., 220: makamına ancak 1591 yılı Ocak ayı ortalarında oturmuştur.

³⁴ Takáts, “Ferhát basa halála”, 231–235.

Bu isyanın hikâyesini yazan Sándor Takáts, “Peçevî’nin eski efendisi hakkında hiç bir şey kaydetmemiş” olmasına hayıflanmıştı³⁵. Ancak bu “serzeniş” tam anlamıyla âdil değildir. Peçevî, II. Selim döneminin ünlü vezirlerinden söz ederken ayrı bir bölümde “Budin’de şehid olan Ferhad Paşa”nın erdemlerini övmüştür, yine de Budin olaylarına ne burada ne başka bir yerde bu yarım cümleden daha fazla yer vermediği de gerçektir³⁶. Bunun iki nedeni olabilir: Birincisi bu kanlı olaylar ona çok acı vermiş olmalıydı; ikincisi askerlerin sorunlarına karşı çok duyarlı olmayan, inatçılığıyla durumun iyiden iyiye kötüleşmesine önayak olan efendisinin olumsuz yanlarını göstermek istememişti.

Ferhad Paşa’nın ölümünden sonra (tam olarak zamanını bilmiyoruz, muhtemelen 1591 sıralarında) Peçevî’nin hayatına diğer büyük koruyucusu, büyük Sokollu Mehmed’in yine diğer koldan kuzeni olan Lala Mehmed Paşa girmiştir³⁷. Bu ilişki on beş yıl boyunca, tam olarak Lala Mehmed’in ölümüne kadar (1606) sürmüştür ve öyle görünüyordu ki akrabalığın ötesinde karşılıklı sevgi ve saygı da bunu günbegün daha da sarsılmaz hale getirmişti. Peçevî sonraları bunu şöyle ifade etmiştir:

“Rahmetliyle olan akrabalığımız bir yana on beş yıl boyunca bir gün hizmetinden uzak olmadım. Yalnız kaldığında sırdaşı, yareni idim. Halk içinde de en fazla muhatabı ben idim. Ömrüm boyunca bir tek acı sözünü işitmedim, hatta yaptığı iyiliklerden dolayı her zaman mahcup olurdum. ... Şimdiden sonra ona edeceğimiz hizmet, dua etmekten başka bir şey değildir.”³⁸

Lala Mehmed’in siyasî hayatı, Macarların “Onbeş Yıl Savaşı” dediği, yüzyılın sonundaki Macaristan “Uzun Savaşı”nda (1591–1606) giderek daha da parlamış, sonucunda vezir-i azam makamını da elde etmiştir. Bundan dolayı neredeyse her önemli muharebede hazır bulunmuştur, elbette Peçevî de onun yanında bu olayların canlı tanığı olmuş ve zaman zaman bunlara etkin olarak katılmıştır. Birçok kez verilen önemli görevleri yerine getirmiş ve bu vesileyle başkentte de bulunmuştur. Bu noktada şu soruyu sormanın tam zamanıdır: Peçevî aslında kimdi, ne tür bir meslekî yetkinliğe sahipti ve bu yetkinliği, kariyerine nasıl bir yön vermişti?

³⁵ A.g.e., 235.

³⁶ TP I. 453–455, karş. I. 9–10.

³⁷ İçinde kısmen yanlışlar bulunan biyografisi: M. C. Şehâbeddin Tekindağ, “Mehmed Paşa. Muhammed Paşa, Lala”, in *İslâm Ansiklopedisi*. 9. İstanbul, 1993, 591–594.

³⁸ “Merhuma karâbetümüzden kat-i nazar on beş sene mikdârı bir gün hizmetinden dur olmadum. Tenhâda râzdaşı musâhibi idüm halk içinde ekser-i muhâtabı idüm. Müddet-i ömrümde bir acı kelâmın işitmedüm belki her zaman lûtfı şermendesı idüm ... Şimden sonra hizmetümüz duâdan gayrı değildür.” TP II. 323. Karş. Thúry, “Pecsevi viszonya”, 400.

Ne yazık ki bu sorulara ancak bölüm pörçük cevaplar verebiliyoruz. Çocukluk çağı, yetiştirilmesi ve okuduğu okullar hakkında yukarıda anlatılanların dışında hiçbir bilgiye sahip değiliz; sadece ilkokulu Peçuy'da bitirdiğini, orta ve yüksek (medrese) eğitimini kısmen aynı yerde, kısmen akrabalık ilişkilerinden dolayı Bosna'da ve Budin'de sürdürdüğünü varsayabiliyoruz. Peçuy'da belki de, Kasım Paşa'nın aslında tekke niyetiyle inşa ettirdiği, fakat 1540'lı yılların ortasından itibaren birçok kez medreseye çevrilen okula gidip gelmişti; bu kuruma en son müderris 9 Kasım 1587'de, Musliheddin'in şahsında gelmişti³⁹. Peçevî'nin daha yüksek seviyede bir okula gitmediği düşünülebilir, zira bir yerde tarih yazıcılığına neyin vesile olduğundan söz ederken alçakgönüllülükle şunu not etmiştir: *"Ben kusuru olan bir kulum; yüksek bilimlerden payımızı almadığımız için tabii yeteneğimiz tarih alanına yönelmiştir."*⁴⁰ Onun dağınık haldeki birkaç beyanından ve ilk işgal ettiği makamlardan, Peçevî'nin aslında bir kâtip olarak yetiştigi ve en başta maliye ile ilgilendiği sonucuna varmak mümkündür. 1590 sıralarında Budin'de mukabeleci olarak çalışan, kız kardeşinin kocası Ali Çelebi'nin de belki bu seçimde etkisi vardı⁴¹. Peçevî, Lala Mehmed Paşa'nın yanında çok yönlü bir kâtiplik görevi yürütmüştür, ancak efendisinin kale askerlerinin tahriri ve mevâcib defterlerinin hazırlanması, bundan başka cizye vergisi tahsilâtıyla da görevlendirmesi, onun meslekî yönelimine ışık tutar⁴². Paşa, işinden o kadar memnundu ki vezir-i azam olarak atanmasını (5 Ağustos 1604) müteakip onu piyade mukabelecisi yapmıştır (yeniçerilere üç ayda bir ulûfe tahsis etmek de onun göreviydi ve bu, o dönem için hiç de kolay ve tehlikesiz bir uzmanlık sayılmazdı)⁴³. 1605'te Esztergom/Estergon'un geri alınış müjdesini bu sıfatıyla götürmüş ve hükümdar, bunun ödülü olarak süvari mukabeleciliğini de kendisine vermiştir⁴⁴.

Peçevî'nin kariyerine başlaması, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir malî krizden diğerine girdiği bir evreye denk gelir. Merkez ve eyalet hazineleri boşalmış, devlet bütçesindeki açık rekor seviyeye ulaşmış, maaş ödemedeki zorluklar ve bunların sık sık gecikmesi dinmek bilmeyen ayaklanmalara ve

³⁹ Kasım Paşa'nın tekkesi, ayrıca onun idamesi için oluşturulan vakfiyesi, ilk kez 1546'da hazırlanan defterde geçer; bkz. Géza Dávid, "An Ottoman Military Career on the Hungarian Borders: Kasım Voyvoda, Bey and Pasha", in Dávid - Fodor (ed.), *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs*, 275-279. Tekkenin medreseye dönüştürülmesine dair: İstanbul, Müftülük Arşivi, Müderrislerin tayin defteri 995-997/1586-1589, s. 24. İlgili kaydın metni için eklere bakınız.

⁴⁰ "Bir abd-i kasırum ulûm-i âliyyeden behremüz olmamağla selikamız tarih semtine zâhib olmuştur." TP I. 96. Kraelitz, "Der osmanische Historiker", 258. Macaristan'daki Osmanlı eğitim sistemi hakkında bkz. Gábor Ágoston, "Muszlim oktatás és nevelés a török hódoltságban", *Keletkutató* 1987 tavasz, 47-65.

⁴¹ TP II. 134. *Török történetírók*, III. 96.

⁴² TP II. 183-184, 195 ve 239. Thúry, "Pecsevi vizsnya", 403-405.

⁴³ Mukabeleci dairesi hakkında bkz. Ömer Lütfi Barkan, "H. 974-975 (M. 1567-1568) Malî Yılına Âit Bir Osmanlı Bütçesi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 19:1-4 (1957-1958[1958]) 317. Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*. (Genişletilmiş 2. baskı). İstanbul, 1994, 170.

⁴⁴ TP II. 307, 314. Thúry, "Pecsevi vizsnya", 408. *Török történetírók*, III. 184, 187-188.

iç kargaşalara yol açmıştı⁴⁵. Bu değişimlerin ilk işaretlerini daha XVI. yüzyılın ikinci yarısında gözlemlemek mümkün olmuştu; ağırlaşan şartlar ve nakit para peşinden koşuşturmak, maliyecilerin, mültezimlerin, vergi tahsilatlarının, kadıların, kâtiplerin ve defterdarların sahip olduğu özel bilgiyi giderek daha fazla değerli kılmıştı⁴⁶. Eski değerleri hiçe sayarak eskiden yalnız askerlere ayrılan makamların, yetenekli (veya sağlam bağlantılara sahip) malî girişimcilere ihsan edilmesi daha sık görülmeye başlamış, yüzyılın döneminde ise gündelik bir uygulamaya dönüşmüştü. Örneğin sancakbeyliği makamının gitgide bir iltizam dairesine dönüşmesi bu türdendir, bu durum elbette imparatorluğun askerî organizasyonunu da ilgilendirmiyor değildi. Maliye kâtipliği mesleğini seçen Peçevî'nin, bu kariyer olanaklarını hayal ettiğini varsaymakla pek de yanılmış olmayız.

Sadece 1606'dan, yani Lala Mehmed Paşa'nın ölümünden sonra üstlendiği memurluklara sırasıyla göz attığımız takdirde, ön hesaplarının gerçekleştiğini tespit edebiliriz. Gerçi 1607 ve 1622 arasındaki on beş yıl içinde ne yaptığı hakkında sadece tahminlerde bulunabiliriz (belki Macaristan'da hükümet işlerini görmüştü), ama hayatının bundan sonraki bölümünde yüksek ve sorumluluk yüklü görevler ardı ardına gelmiştir. Diyarbakır ve Tokat'ta eyâlet defterdarı, Rakka'da sancakbeyi ve Tokat'ta darphane emini olmuştur. 1620'li yılları, büyük ölçüde imparatorluğun doğu bölgesinde geçirmiştir; kuşkusuz bu durum, o dönemdeki koruyucuları olan Hafız Ahmed Paşa'nın (kaptan-ı derya, Erzurum sonra Diyarbakır beylerbeyi, iki kez vezir-i azam) ve Çerkes Mehmed Paşa'nın (vezir-i azam) bu sahada çalışmalarıyla bağlantılıdır⁴⁷. Tüm bunlar Macaristan'ı vatan diye seven bu "Osmanlı'nın pek de arzusuna göre olmayabilirdi. 1630'dan sonra görünüşe göre "memlekete doğru" yol alması, artık sadece imparatorluğun merkezinde ve Rumeli tarafında, burada da özellikle Macaristan'da ve Bosna'da memuriyetler üstlenmesi de buna işaret eder. 1631 civarında Tuna defterdarı olmuş, sonra 1632 başında, vezir-i azam Hafız Ahmed Paşa'nın öldürülmesinden sonra, Anadolu (başka deyişle *orta*) defterdarı olarak atanmıştır⁴⁸.

Memurluk hayatının bundan sonraki duraklarını sadece kendi ifadeleriyle değil, araştırma tarihinde ilk kez kısmen resmî belgelerin de yardımıyla takip edebildiğimiz için (öte yandan bunlar, Peçevî'nin sözlerinin güvenilirliğini sırayla kanıtlamaktadır) şanslı bir durumdayız. Kısa bir süre devam eden merkez defterdarlığından sonra, 7 Ekim 1632'de arpalık olarak Peçuy

⁴⁵ Bunlar için bkz. Halil İnalcık - Donald Quataert (ed.), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300–1914*. Cambridge, 1994, 411–622.

⁴⁶ Klaus Röhrborn, "Die Emanzipation der Finanzbürokratie im Osmanischen Reich (Ende 16. Jahrhundert)", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 122 (1972) 118–139.

⁴⁷ TP II. 392, 394, 402.

⁴⁸ TP II. 421, 423–424. Thúry ("Pecsevi vizszo", 477.) Hafız Ahmed Paşa'nın katlediliş tarihini 1631'in başına koyar, oysa bu 1632 Şubatında gerçekleşmiştir; bkz. Orhan F. Köprülü, "Hâfız Ahmed Paşa, Hâfız Ahmed Paşa", in *İslâm Ansiklopedisi*. 5/1. İstanbul, 1988, 76.

Sancağı'nı almıştır⁴⁹. Bundan hareketle geçici olarak "işsiz" (mazul) kaldığı ve sancak gelirlerini bu süre için aldığı sonucunu çıkarabiliriz⁵⁰. Peçevî'nin bu dönemde artık paşa rütbesini taşıdığına, başka deyişle imparatorluğu yöneten dar seçkin tabakaya, "gerçek Osmanlılara" dâhil olduğuna dair ilk bilgiye, ilgili kayıta rastlıyoruz. Ancak sılada olmanın verdiği sevinci uzun süre yaşayamamıştır, çünkü Budin Beylerbeyi Musa Paşa'nın önerisiyle, merhum Ahmed Paşa'nın yerine İstolni Belgrad/Székesfehérvár'a 10 Mayıs 1633'te sancakbeyi olarak atanmıştır⁵¹. 1636 ilkbaharına kadar bu görevde kalmıştır; aynı yıl 31 Mayıs'ta Bosna Vilayeti mal defterdarı makamına hak kazanmıştır⁵². Bunu yaklaşık yedi ay üstlenmiştir, zira 19 ve 28 Aralık arasındaki bir zamanda Mahmud adında eski bir Bosna defterdarı onun yerine geçmiştir⁵³. Şansı yaver gitmiş, bundan sonra mâzullerin, yani mülazimlerin yediği acı lokmayı daha fazla yemesine gerek kalmamış, 15 Şubat 1637'de Bosna Vilayeti'ne bağlı Kırka'ya (diğer adıyla Lika'ya) sancakbeyi olmuştur⁵⁴. Buradan yolu maliye defterdarı makamını işgal edeceği Temeşvar'a düşmüştür. Arşiv verileri burada sona erdiğinden, memurluk hayatının bu son görevine 1638'de getirildiğini sadece varsayabiliriz⁵⁵.

1640-41 sıralarında emekli olduğunda, çağın ölçütlerine göre artık yaşlı bir adam sayılırdı. Ömrünün geri kalan yıllarını muhtemelen Budin ve Peçuy arasında pay ederek, gençliğinde plânladığı tarih eseriyle oyalanarak geçirmiştir. Gerçi hiyerarşideki onlarca yıllık hizmetine rağmen kendisine kayda değer bir refah sağlayamadığı görülüyor (kroniğinin ilk versiyonu gibi durumunu "intizamsız" ve "perişan" diye nitelemesi buna işaret eder)⁵⁶, yine de kader kendisine acımişti; eserini tamamlamasına ve eskiden beri tut-

⁴⁹ İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Dahiliye, 6095, 35. Bu veri için Géza Dávid'e teşekkür borçluyum. Defter (ve aşağıda alıntılanacak olan "benzeri" için) bkz. İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalet. 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*. İstanbul, 1978, 52-57. ve Géza Dávid, "A magyarországi török archontológiai kutatások lehetőségei (Arad-Gyulai szandzsákbégek)", *Történelmi Szemle* 36:1-2 (1994) 112. Peçevî bu tevcihten söz etmemiştir.

⁵⁰ Arpalık sistemi, diğer amaçların yanı sıra mazul olup mansıb bekleyenlere gelir sağlamak için kullanılmıştı (bkz. M. Tayyib Gökbilgin, "Arpalık", *İslâm Ansikopedisi*. 1. İstanbul, 1993, 592-595. İ. Metin Kunt, *The Sultan's Servants: The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550-1650*. [The Modern Middle East Series, No. 14.] New York, 1983, 76, 87, 90, 159, 165). Bu durum, Peçevî'nin sancağın gelirlerini aldığını, fakat sancağın beyi olmadığını gösteriyor.

⁵¹ İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kepeci 266, 13a; karş. Cevdet Dahiliye, 35. ve TP I. 261.

⁵² Kepeci 266, 12a; karş. TP II. 445.

⁵³ Aynı yer.

⁵⁴ Kepeci 266, 12b. Peçevî bir yerde gerçi bu görevlendirmeden üstünkörü söz etmiştir (TP I. 201, karş. 193.), ancak tarihini belirtmeden; bu yüzden yanlışlıkla Anadolu defterdarlığından sonraki durak olarak değerlendirilmiştir.

⁵⁵ TP II. 442. Karş. Kepeci 266, 15a: Peçevî, Temeşvar'daki görevlendirmesini kaydetmez, fakat 5 Mart 1637'de göreve başlayan Ahmed, sonraki değişikliğin deftere işlendiği (memurlar bundan çok daha sık biçimde değişmiştir) 27 Ekim 1641'e kadar pek kalmış olamaz. Kâtibin, örneğine çokça rastlandığı gibi Peçevî'nin atamasını kaydetmeyi savsaklamış olduğundan haklı olarak şüphe duyabiliriz.

⁵⁶ TP I. 428.

tuğu notlarını ve topladığı muazzam malzemeyi biçimlendirmesine ve babasının ve kendi kuşağının belleğinde kalabilmiş yüz yirmi yılın olaylarını elinden geldiğince sadık bir biçimde ölümsüzleştirmesine izin vermişti. Ölüm tarihi bilinmiyor; daha sonra onun kroniğinden fazlasıyla yararlanan Kâtib Çelebi, bu fânî dünyadan 1651’de göçtüğünü bir kaynaktan öğrenmiştir. Ancak onun eserini erken dönemde kopyalayıp ikmâl edenlerden biri, daha 1649’da onu “merhum” olarak yâd eder, şu halde ya bu yıl, ya da (daha muhtemeli) bundan bir iki yıl önce “gönüller çekici Peçevî”u sonsuza değin terk etmiştir⁵⁷.

Tarihinin giriş kısmından anlaşıldığı üzere Peçevî, başlarda sadece Sultan Süleyman’ın çağını inceleyen bir eserin yazılmasını hedeflemişti. Onu buna özendiren şey, tarihe (özellikle İslâmiyet’in yayılmasına) karşı duyduğu kişisel ilgiden öte, öncelikle dönemin Osmanlı “kamuoyunun” dinmek bilmez merakını tatmin etmek isteğidir:

“Yurdumuz olan Macar ülkesinin fethi –yüce Allah onu uğursuz düşmanlardan korusun– yakın bir zamanda gerçekleştiği için ve bu fetih olaylarından ve rahmetli ve bağışlanmış Sultan Süleyman Han Gazi’nin –yüce Allah’ın rahmeti üzerine olsun– gazalarından sık sık söz edilip konuşulduğu için bu durgun aklıma, kıt bilgiye ve zayıf kudrete sahip bu varlığımla bazı tarihlerden ve sözüne güvenilir kişilerden öğrendiklerimi hatırdı kalması amacıyla kayda geçirip yazma düşüncesi geldi ve bunu her ne kadar dervişlerin perişan hırkası gibi yüz parçadan dikmiş ve maviler giymiş sûfilerin yamalı abası gibi her renkten karıştırarak yapsam da, yani erdemli kişilerce yazılmış ve akıl sahiplerinin terazisinde tartılmış tarihlerinden aktarmış olsam da, buna göz atan devlet adamlarının, bağışlayıcı etekleriyle örtmelerini ve bu konudaki ayıbımızı hoş görmelerini rica ve ümit ederim. ‘Açıkça söylerim ki tüm yaptıklarım, ettiklerim hatadır.’ Öyle de olsa rahmetli Celâlzâde Nişânî Mustafa Bey, kardeşi Celâlzâde Sâlih Efendi ve Tevkî Ramazânzâde, rahmetli yetenekli şair Âli Efendi, Hasan Beyzâde, Hadîdî, Kâtib Mehmed Efendi’nin tarih eserlerinden, [yerleşmiş] terim ve deyimleri ayıklayarak ve uyaklı söz ve kafiye bir yana bırakarak özel bir amaç gütmeyeceğine herkesin inanacağı ve Türkçe ve tümüyle bugünün tarzıyla yararlı derleyici bir kitap (*mecmua*) yazmak için yola çıktık ve niyet ettik...”⁵⁸

⁵⁷ Kraelitz, “Der osmanische Historiker”, 257. Turan, “Peçevî, İbrâhîm”, 544.

⁵⁸ “Çün diyârumuz diyâr-i Üngürüs –sâne Allahu taâlâ ani’l-eâdî’l-menhûsdur– fütûhâtı karîbü’l-ahd olmağla ekser-i zamanda keyfiyet-i fütûhâtın ve merhûm ve mağfurun-leh Sultân Süleymân Han Gâzi –rahmetü’l-lahi taâlâ aleyhi– gazavâtından bahs ü kelâm vâkî olur hâtr-i fâtîre hutûr etdi-ki bâ vücûd-i killet-i bizâat ve adem-i istitâat baz-i tevârihden ve sikadan mesmû olanları yâd-dâşt olmak için sebt ü tahrîr eyleyem. Ve eğerce çün jende-i dervîşân sad-pâreden dühte ve çün delk-i ezrak-pûşân her renk ile âmihte yani mizân-i ukalâda sencide olan

Peçevî, alıntıladığımız bu metne göre kısmen yazılı, kısmen sözlü kaynaklar üzerine temellenen, açık, anlaşılır bir dille kaleme alınmış, geçmişi de kapsayan bir “dönem tarihi” (*Zeitgeschichte*), Osmanlı tarih yazıcılığında çok bilinen bir *gazavât-nâme* plânlamıştır. Bu kitap, ağırlıklı olarak bir derleme, herhangi bir özgünlüğü bulunmayan bir eser olacaktı. Anlattığına göre gerçekten onu bu formda yazmış ve 1640’lı yılların başında eskiden beri sıkı ilişkiler içinde bulunduğu, dönemin çok deneyimli ve nüfuz sahibi devlet adamlarından biri olan Budin beylerbeyi Musa Paşa’ya sunmuştur⁵⁹. Ancak Paşa, eserden memnun olmamıştır; Osmanlılar ve Habsburglar arasında kurulan barışçıl ilişkilere uygun biçimde, sadece düşmanlıklar değil, iki taraf arasında bağlanan barışlar hakkında da bilgi vermesi gerektiği şeklinde değerlendirilmiştir. Peçevî, Müslüman kaynaklarında buna dair hiçbir şey bulamadığını söyleyerek kendini mazur göstermeye çalışmıştır. Ancak Paşa işin peşini bırakmamış, Osmanlı dünyasında işitilmemiş bir şeyi göze alması, yani Müslümanlar’ın yazılarında boş yere aradığı bilgileri tamamlaya-

tevârih-i fuzalâdan düzdide ise dahi mercû ve memûldür ki manzûrî olan ashâb-i devlet dâmen-i avf ile mestûr ve bu bâbda aybımız mazûr buyuralar. [Mısra] ‘*Men muterifem ki kâr-i men cümle hatâest’*. Öyle olsa merhûm Celâl Zâde Nişânî Mustafa Beğ ve karındaşı Celâl Zâde Sâlih Efendi ve Tevkî Ramazân Zâde ve merhûm şâir-i mâhir Âli Efendi ve Hasân Beğzâde Efendi ve Hadîdî ve Kâtib Mehmed Zaim târihlerinden Türkîce istilahât ü ibâratdan tehi ve sec ü kafiye den hâli meğr kasta mukarenetsüz emr-i ittifâkî vâkî ola ve bi’l-cümle rûzmerre edâ ile bir mecmûâ-i nâfie tahrîrine azîmet ü niyet olundu...” TP I. 2-3. Adı geçen yazarlar ve eserleri: 1. Celâlzâde Mustafa (1490/91-1567): *Tabakatü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, 1561 (yayımı için bkz. 64. dipnot). 2. Celâlzâde Sâlih (1499?-1565): *Süleymân-nâme*, 1528 (bu eserin elyazmaları farklı adlar taşır; şimdilik yayımlanmamıştır); 3. Ramazânzâde Mehmed Çelebi (?-1571): *Siyer-i Enbiyâ-i İzâm ve Ahvâl-i Hulefâ-i Kirâm ve Menâkıb-i Âl-i Osmân*, 1562 sonrası (yayımı: *Tarih-i Nişancı Mehmed Paşa*. İstanbul, 1279/1862); 4. Mustafa Âli (1541-1600): *Künhü'l-Ahbâr*, 1599 (kısmi yayımları: *Künhü'l-Ahbâr*. I-V. İstanbul, 1861-1868; karş. 29. ve 66. dipnot. Faris Çerçi, *Gelibolulu Mustafa Âli ve Künhü'l-Ahbâr'ında II. Selim, II. Murat ve III. Mehmet Devirleri*. I-III. [Erciyes Üniversitesi Yayınları, 121.] Kayseri, 2000. Hüdaî Şentürk, *Künhü'l-Ahbâr*. C. II. *Fâtih Sulân Mehmed Devri 1451-1481*. [Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, XI/10.] Ankara, 2003). 5. Hasan Beğzâde Ahmed (?-1636): *Târih-i Âl-i Osmân*, 1635 (yayımı: Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi*. I. *Tahlil – Kaynak Tenkidi*. II. *Metin* [926-1003/1520-1595]. III. *Metin ve İndeks* [1003-1045/1595-1635]. [Tür Tarih Kurumu Yayınları, XVIII/6, 6^a, 6^b.] Hazırlayan Şevki Nezihi Aykut. Ankara, 2004). 6. Hadîdî (?-1561?): *Tevârih-i Âl-i Osmân*, 1523 (manzum hanedan tarihi; yayımı: *Tevârih-i Âl-i Osmân* [1299-1523]. Hazırlayan Necdet Öztürk. İstanbul, 1991). 7. Kâtib Mehmed Zaim (1532-1578'den sonra): *Câmiü't-Tevârih*, 1578 (genel bir dünya tarihi; bazı kısımları Macarca olarak: *Török történetirök*, II. 370-389; giriş ve Osmanlı tarihine ait kısımlarının tenkitli metni ve çeviriyazısı: Mehmed Za'ım, *Câmi'ü't-Tevârih* [202a-327b. *Giriş-Tenkitledi Metin-Sözlük-Dizin*]. Cilt I. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Hazırlayan Ayşe Nur Sır. İstanbul, 2007). Karş. F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber*, Nr. 84, 85, 86, 87, 110, 148. Bursalı Mehmed Tâhir Bey, *Osmanlı Müellifleri*. III. İstanbul, 1975, 62. B. Kütükoğlu, “Kâtib Çelebi “Fezleke”sinin Kaynakları”, 42.

⁵⁹ Bu ancak 1640’ın Şubatından sonra ve 12 Mart 1644’ten önce meydana gelmiş olabilirdi, zira paşa, bu görevi bu dönemde (şimdi artık üçüncü kez) ifa ediyordu (Gévay, *A’ budai pasák*, 31: Nr. 57.). Bir çok nedenle, Peçevî’nin, kroniğini Musa Paşa’nın gelişinden hemen sonra (mutlaka 1642’den önce) dikkatine sunduğu sonucuna varılabilir.

bilmesi amacıyla, “kâfir”lerin, yani Macar tarih yazarlarının eserlerini Macar kâtiplerden (*diák*’lardan) yardım alarak incelemeye başlaması için yazarı isteklendirmiştir⁶⁰. Bu çalışma yıllar almıştır ve kroniğin orijinal yapısını temelinden değiştirmiştir. Onu elden geçirirken nitekim sadece Macar yazarların bilgilerini değil, Sultan Süleyman’ın iktidarından sonraki dönemlere ilişkin kendi, zengin malzemesini de bunun içine oturtmuş ve olayların anlatımını tam olarak kendi çağına kadar sürdürmüştür. Bu biçimde oluşan kronik, zaman olarak 1635–36’ya kadar gelmiştir. Ancak bu onu açıkçası doyurmamıştır; bundan sonra bile sürekli (belki öldüğü güne kadar) üzerinde çalışmış ve kaynaklarından edindiği en güncel bilgilerden yararlanarak kroniğin zaman sınırını 1640’a kadar uzatmıştır. Hatta üçüncü bir redaksiyona girişmiş ve zaman çerçevesini koruyarak bazı yerleri genişletmiş, düzeltilmiş ve 1635–36’dan sonraki bölümü içerik bakımından birkaç yeni öğeyle zenginleştirmiştir. Böylece Osmanlı düşünce hayatında kısa sürede kendine saygın bir yer edinen, nihayetinde tamamen yeni bir eser vücuda getirmiştir⁶¹.

Peçevî’nin yazarlık performansını hakkıyla değerlendirebilmek için Osmanlı tarih yazıcılığının o zamana kadarki gelişimine ve o çağdaki durumuna göz atmamız gerekir. Osmanlı tarih yazıcılığı –XIV. yüzyıldaki bir iki mütevazı girişimi saymazsak– XV. yüzyılda doğmuştur ve onu iki temel istem hayata geçirmiştir. Birincisi, büyük bir güç haline gelen Osmanlı Devleti tebaalarının, kendi yakın geçmişlerini, o inanılmaz hızlı yükselişin tarihini anlayabilmek, ayrıca bu kahramanlıklar dönemindeki başarıların ancak başlangıçtaki büyük toplumsal elbirliğiyle korunabileceğini ve geliştirilebileceğini, yavaş yavaş yabancılaşan iktidara bu yolla anımsatmak arzusudur. İkincisi, hanedanın ve yönetici tabakanın, büyüyen imparatorluğa, onun egemen konumuna yaraşır, bağımsız kültürel bir çehre kazandırmak isteğidir. Bu iki istem, iki türlü stilin meydana gelmesine yol açmıştır, yine de bu iki akım arasında kuramsal temel, tarih hakkında sahip olduğu anlayış, yöntem ve türler bakımından esaslı bir farklılık bulunmuyordu. Ayrılık, en çarpıcı biçimde yazarların dilinde görülüyordu. Saray veya saraya yakın bulunan kronik yazarları ya Farsça, ya da Farsça öğelerle bolca bezenmiş bir Türkçeyle (birkaç istisnaî durumda Arapça) yazıyordu. Bunların karşısında popüler kroniklerin yazarları, dönemin günlük konuşma dilinde, okuyucu-

⁶⁰ TP I. 428–429. Thúry, “Pecsevi vizsonya”, 483. Peçevî’nin Macarca bilip bilmediği hâlâ bir soru işaretidir. Thúry, kesin biçimde bunu reddetmiş, Babinger ve Kraelitz ise bu olasılığı kabul etmişlerdir: Thúry, “Pecsevi vizsonya”, 483–484. Babinger, *Die Geschichtsschreiber*, 193. Kraelitz, “Der osmanische Historiker”, 258–259. Macarcayı öğrenmiş olduğu ihtimalini Peçevî’nin kompozisyonu sonuçta dışlamıyor, zira Macar kaynaklarını tarattığı ve kendisine yarar kısımları ise bizzat çevirdiğini söyler. Boşnakça’yı iyi bildiğine ise kuşku yoktur: TP II. 185. *Török történetírók*, III. 124–125.

⁶¹ İlk varyantı 1640’da ve 1641 başında yazmakta olduğu kesindir (TP I. 8, 437), üçüncü varyant ise kesinlikle 1642 sonrasına aittir. Yazmaların birbiriyle olan ilişkisi hakkında bkz. Anton C. Schaendlinger, “Die Probleme der Redaktionen der Chronik des Ibrâhim Peçevî (Peçuyly)”, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 63–64 (1972), 176–186.

ya Türkçe olarak sesleniyorlardı. Bunları saymazsak, sultanların savaşlarını İslâm dinini yaymak için verilen mücadele olarak betimlemek, bunu çoğu kez yıllık biçiminde (annalistik olarak), kronolojik olarak ilerleme suretiyle yapmak ve düz yazılı anlatımı sıklıkla ilâve şiirlerle süslemek konusunda uyum içindeydiler. Bu eserleri biçimsel ve tematik açıdan genel hatlarıyla üç gruba ayırabiliriz. *Gazavât-nâmeler* ve *feth-nâmeler* denilen kitaplar ilk gruba girerler; bunlar kâh bir savaş, kâh bir hükümdarın (olağandışı olarak ünlü bir vezirin) yaptığı kutsal savaşların tarihini anlatır. İkinci gruba *Tevârih-i Âl-i Osmân* denilen Osmanlı hanedanının tarihini inceleyen eserleri koyabiliriz; bu *târihler* (kronikler) Osmanlı tarih yazıcılığının belirleyici yönünü oluşturlar. Üçüncü kategori ise evrensel tarihleri içinde barındırır; bunlar genellikle İslâm imparatorluklarının yazgılarını anlatır ve bu çerçevede Osmanlı hanedanına özel bir bölüm ayırırlar. Dünyanın neredeyse her yerinde olduğu gibi, “tarih yazıcılığı” Osmanlı İmparatorluğu’nda da en başta bir edebiyat türüydü ve tarihi, her şeyden önce iki amaçla inceleme konusu yapmıştı; var olan eylemler için ondan ahlakî bir ders, yön gösterici bir fikir almayı umuyordu ve aynı zamanda İslâm’ın sınırlarını genişletecek sürekli savaşlar için kanıtlar bulup çıkarıyordu⁶².

XVI. yüzyıl başında, artık gelişip güçlenen Osmanlı tarih yazıcılığında önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. Her şeyden önce yüzyıl dönemecinde vücut bulan ve siyasi-dini açıdan giderek daha büyük bir tehdit haline gelen Safevî İran karşısında, imparatorluğunun kültürel özerkliğini yaratmayı şahsen bir gönül davası olarak gören Sultan II. Bayezid (1481–1512) bu konuda sonsuz bir erdeme sahip olmuştur. Gerçi imparatorluğun ilk kapsayıcı, örnek tarihini Fars kökenli tarihçiye, Farsça olarak yazdırmışsa da, sadece kapsam olarak değil, biçimsel olarak da hanedanın eşsiz kimliğini yansıtmak ilk Osmanlı tarihini oluşturması için kısa süre sonra çağın seçkin isimlerinden birini, Kemâlpaşazâde’yi görevlendirmiştir. Kemâlpaşazâde’nin sekiz ciltlik (daha sonra on cilde çıkararak genişletmiştir) *Tevârih-i Âl-i Osmân*’ı bu sorunu çözüme kavuşturmuştur; gelmiş geçmiş sultanların faaliyetleri hakkında önceki tüm eserlerden daha ayrıntılı bir çalışma hazırlamış, bunun dışında Farsça’nın, Arapça’nın ve Türkçe’nin dilsel ve biçimsel geleneklerini bir arada buluşturarak tarih yazıcılığında orijinal bir bilimsel dil yaratmıştır. Üç unsurdan inşa olunan, ancak bunlardan biriyle bile aynı olmayan, bu benzersiz *Osmanlıca*yla, kendinden sonraki kuşakların eline, imparatorluğun

⁶² Karş. Halil İnalcık, “The Rise of Ottoman Historiography”, in Bernard Lewis - P. M. Holt (ed.), *Historians of the Middle East*. London–New York–Toronto, 1962, 152–167. Victor L. Ménage, “The Beginning of the Ottoman Historiography”, in *Historians of the Middle East*, 168–179. Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual*, 236–244. Şehabeddin Tekindağ, “Osmanlı Tarih Yazıcılığı”, *Belleten* 35:140 (1971) 655–663. Colin Imber, *The History of the Ottoman Empire 1300–1481*. İstanbul, 1990, 1–4. Abdulkadir Özcan, “Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel bir Bakış”, *FSM İlmî Araştırmalar ve İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 1 (2013 Bahar) 271–293.

büyük iktidar konumuna her bakımdan yakışan, XVI. yüzyıl Osmanlı tarih yazıcılığını vücuda getirebilecekleri bir araç vermiş oluyordu⁶³.

Bu dönemde yaşamış tarih yazarlarının, “edebiyatçı-tarihçi”lerin en başta gelen amacı hanedanın büyüklüğünü göstermek ve onun İslâm dünyası içindeki yönetici rolünü kanıtlamaktır. Ancak bunu yaparken hayatın somut gerçeği, eserlerinde neredeyse kaybolup gider; sultanlar etten kemikten insanlar yerine istençsiz figürlere dönüşür; onlar, ilâhî hükmün bu dünyadaki bir aracı olarak çalışan kusursuz Müslüman hükümdarının ideal tipi olurlar. İçerik cılızlaştıkça, üslup de o derecede giderek daha ağdalı hale dönüşür. Gerçi basit Türkçeyle yazılmış tarihler bundan sonra da hayat bulmaya devam eder, ancak bu örnek eserler, Kemâlpâşazâde’yi bile bir hayli aşan ölçüde süsleyici unsurlar kullanırlar. İçinde şiir bulunan ve kafiyeyle düz yazı (*sec*) baskındır, Farsça ve Türkçe şiir ulamaları yavaş yavaş düz yazı parçaları kadar yer kaplar, bu eserlerin yapısını ise *fethnâmeler*den üretilen ve met-hiyeğe eğilim gösteren bir anlatım tarzı belirler. “Dönem tarihleri” diye adlandırılan bu türün (zira ürünün önemli kısmı kendi kahramanlıklar çağından söz eder) zirvedeki yapıtlarından biri, Sultan Süleyman’ın parlak icraatlarının ölümsüzleştiği ve daha önce zikredilen Celâlzâde Mustafa’nın *Tabakatü’l-Memâlik ve Derecâtü’l-Mesâlik* adlı eseridir⁶⁴. Aynı yüzyılın ortasında Sultan Süleyman’ın arzusuyla, Safevilerle süren kültürel çekişmenin bir parçası olarak *şehnâme*ci dairesi kurulmuştur. Bu dairenin sorumlusu, Firdavsî’nin *Şehnâme*’sini örnek alarak Farsça manzum destanlarla Osmanlı hükümdarının yüceliğini övmek görevini üstlenmiştir. Form, bu şekilde ortaya çıkan *şehnâmeler*deki egemenliğini, önceden sözü edilen *târih*leri de kat kat aşarak hâlâ sürdürmektedir. O kadar ki işlevlerini yerine getirmeye, dar saray çevresi dışında da bir etki yaratmaya muktedir değildir. Bu yüzden sözü en dar anlamıyla propaganda amaçlı olan bu tür daha sonra, tıpkı I. Selim’i övgü amacıyla daha yüzyılın başında oluşan *Selimnâme* denilen edebiyat gibi, aynı şekilde yavaş yavaş “Osmanlılaşır” (dil ve biçim bakımından eşit ölçüde), sonra yüzyılın sonunda sessizce kaybolup gider⁶⁵.

⁶³ Karş. S. Hayri Bolay – Bahaeddin Yediyıldız – Mustafa Sait Yazıoğlu (yay.), *Şeyhülislâm İbn Kemâl Sempozyumu. Tebliğler ve Tartışmalar* (Tokat 26–29 Haziran 1985). (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 36.) Ankara, 1986. Ménage, “The Beginnings of Ottoman Historiography”, 176–177. Daha geç dönemin büyük yazarı Mustafa Âli’nin Kemâlpâşazâde hakkındaki görüşü karakteristiktir: “Güzel yazan ve kendini açıkça ifade edebilen” ilk Osmanlı tarih yazarı oydu; karşı. Jan Schmidt, *Muṣṭafâ ‘Âlî’s Künhü l-ahbâr and its Preface According to the Leiden Manuscript*. (Uitgaven van het Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul, LIX.) Istanbul, 1987, 10, 60.

⁶⁴ Özenli bir girişle yayımlayan Petra Kappert, *Geschichte Sultan Süleymân Kânûnîs von 1520 bis 1557 oder Tabakât ül-Memâlik ve Derecât ül-Mesâlik von Celâlzâde Muṣṭafâ genannt Koça Nişancı*. (Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland, Supplementband, 21.) Wiesbaden, 1981.

⁶⁵ Christine Woodhead, “An Experiment in Official Historiography: The Post of Şehnâmeçi in the Ottoman Empire, c. 1555–1605”, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 75 (1983) 157–182. István Nyitrai, *Seyyed Loqmân Kieğészitése és a perzsa történeti eposz az Oszmán*

XVI. yüzyıldaki “klasik” dönemin hiç kuşkusuz en orijinal tarihçilik ürünlerinden biri Mustafa Âli’ye aittir. O, *Künhü’l-Ahbâr* adlı eserinde Osmanlı tarihinin (Müslüman) dünya tarihinin bir parçası olarak takdim edildiği daha az bulunur bir çözümü yeğlemiştir. Kendi uygarlığını diğeriyle en duyarlı biçimde ölçmenin ve onun kendine özgü çizgilerini algılatmanın bu tür karşılaştırmalı bir yöntemle mümkün olacağı kanısındaydı. Mustafa Âli, her ne kadar Osmanlı’nın en parlak stilistlerinden biri idiyse de, tarih yazıcılığını edebiyattan ayırmaya bilinçli olarak çaba göstermiştir. Büyük etki yaratan, şimdiki konumuz açısından temel öneme sahip bir yenilik daha getirmiştir: sultanların saltanatını betimledikten sonra sözü edilen dönemin önde gelen devlet adamları (vezirler, beyler, nişancılar), bilginleri, şairleri ve mutasavvıflarının kısa, öze önem veren yaşam öykülerini kaydetmiştir⁶⁶. Tarihin ve toplumun biçimlenmesinde kaderin yanı sıra, olaylarda yer alan bireylerin de önemli bir role sahip olduklarına bu yolla dikkat çekmeyi istemiştir. Mustafa Âli, bu anlayışıyla bizi sonraki döneme, kişiliğe/benliğe karşı ilginin temel yeni bir ölçüt olacağı XVII. yüzyılın tarih yazıcılığına götürür.

XVI. yüzyılla birlikte Osmanlı İmparatorluğu’nun en parlak dönemi de yok olup gitmiştir. Toprak kazanımları, maddi bakımdan güçlenme ve öz güven artışı geride kalmıştır; hayatlarının büyük bölümünü ordugâhlarda geçiren padişahların mirasına, başkentten ve harem dünyasından çoğu kez sadece av hatırına çıkan hükümdarlar konmuştur. İçerideki o efsanevi güven ortamını, toplumsal hareketler, asker isyanları ve ayrılıkçı ayaklanmalar sarsmıştır. Bu koşullar altında tarih yazıcılığının geleneksel konuları, yöntemleri, biçimsel unsurları hayatın gerçekliğiyle giderek daha az uyum içinde olmaya başlamıştır. XVII. yüzyıl tarih yazıcıları, bu nedenle fetihlere ve fâtihtir sultanlara karşı olan özel ilgilerini terk etmişler, imparatorluğun iç dünyasını ve sıkıntılarını da inceleme alanları içine sokmuşlardır. Bundan sonra da hükümdarları ve devletin önemli sorunlarını odak noktasına yerleştirmişlerse de, bunlardan öte Osmanlı toplumunun bazı gruplarını da, kendi karmaşık çıkar ilişkileriyle birlikte resmetmişlerdir. Tüm bunlar arasında tarih yazarlarının kendileri de kişiliksizliğin o alacakaranlığından çıkmışlardır; hâlâ kendilerini “önemsiz” veya “beceriksiz kullar” diye nitelemiş ve sıklıkla büyük öncüllerinin otoritesinin arkasına saklanmış olsalar da, sırf olayları ve kahramanları anlatmakla yetinmemişler, onlar hakkında görüş bildirmişler ve kimi zaman farklı seçenekler dile getirmişlerdir. Hane-

Birodalomban. Doktora tezi. Budapest, 1995. Sultan Süleyman dönemi tarih yazıcılığı için ayrıca bkz. Abdulkadir Özcan, ‘Historiography in the Reign of Süleyman the Magnificent’, in *The Ottoman Empire in the Reign of Süleyman the Magnificent*. II. İstanbul, 1988, 167–222.

⁶⁶ Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual*, 236, 242, 246. Fleischer’den farklı olarak Mustafa Âli’yi daha ziyade gelenekçi tarih yazarı olarak değerlendiren Schmidt, *Pure Water for Thirsty Muslims*, özellikle 191–207; yaşamöykülerinin listesi: *a.g.e.*, 348–362. Mustafa Âli’den önce Kâtib Mehmed Zaim de eserinde kendi döneminde yaşamış devlet adamlarının kısa biyografilerini vermiştir: Davut Erkan, ‘Mehmed Zaim’, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, ek cilt (müsvedde).

danı, sultanları hiç bir eleştiri olmaksızın övmeyi bırakmışlar, hatta bazıları, hükümdarların karakter özelliklerinin ve yaptıkları düzenlemelerin bile muhasebesini yapacak kadar ileri gitmiş ve olumsuz haberleri sessizce geçmek zorunluluğunu bir daha içlerinde hissetmemişlerdir. Tüm bunlar, XVI. yüzyılın ikinci yarısında gelişen “*nasihatnâme* edebiyatı”nın moral motivasyonunu benimseyerek toplumsal sorunların araştırılmasını, buna yardımcı olacak önerilerin kaleme alınmasını ve yolsuzluklara dair ahlakî yargıda bulunmayı kendilerine görev saymalarının mantıklı bir sonucudur. Elbette yaptıkları eleştiriler bugünkü ölçütlerle değerlendirilirse zayıf kalıyordu, ancak önceki dönemlere göre yine de kökten yeni bir ses getirmişlerdi⁶⁷.

Zenginleşen konular, yeni bakış açıları ve tarih yazarının bu yeni tür pozisyonu, tarih eserlerinin yapısını, iç orantılarını, kaynakların kullanımını ve dilini de değiştirmiştir. Biçimsel olarak en çoğu birbirinden bağımsız iki bölüme ayrılan ve gelenekçi, kronolojik bir sırayla ilerleyen hanedan tarihidir. İlki, yazarın çağından önceki Osmanlı tarihini (veya onun bir evresini) inceleyen ve içeriği genellikle kaynak eser(ler)in (kimi zaman sözcüğü sözcüğüne) alıntılanması veya özetlenmesi şeklindedir. İkinci bölüm, yani *zeyl* veya *fezleke* yazarın kendi çağındaki olayları anlatır ve aslında bu, kroniğin en orijinal, en özel kısmını oluşturur. Zeyllerin çoğunluğunu dil-stil bakımından iki büyük yenilik karakterize eder. Bunlardan biri, XVI. yüzyılda alışkanlık haline gelmiş karmaşık dolaylı anlatımların, metaforların, içi boş biçimsel oyunların yerine, kahramanların ve bilgi kaynaklarının gerçeğe uygun anlatımları veya yazarın olay yerinde topladıkları “haberler” geçmiş olmasıdır; bir araştırmacı, bu doğrudan anlatım tarzını, yerinde bir tabirle “röportaj stili” olarak adlandırmıştır⁶⁸. Diğeri ise, daha geniş okuyucu kitlesine ulaşabilmek için yüksek edebiyat dili yerine kültürlü “orta sınıf” tarafından konuşulan daha basit, anlaşılır ve yine de kibar bir Osmanlıca kullanılmış olmasıdır.

XVII. yüzyıl kroniklerinin ortak özellikleri elbette, tarih yazarlarından her birinin aynı tartışmanın iştirakçileri olmasından da ileri gelmektedir; bu, Osmanlı Devleti’ne ve İslâm’a sadık ilmiye, askeriye ve kalemiye “sınıf”ındaki seçkin düşünce adamları tarafından, imparatorluğun durumuna, elindeki olanaklarına ve geleceğine ve buna bağlı olarak bu “sınıf”ın geleceğine dair bir tartışmaydı. Bu elit kesim, bir eleştiri getirdiği ve olumsuzluklara işaret ettiği, kamu çıkarı ve toplumsal adalet adına sahneye çıktığı zaman, aslında doğrudan kendi çıkarlarını da temsil etmiş oluyordu, zira varlığını sürdürmesinin ve refahının imparatorluğunkiyle ayrılmaz biçimde birbirine kenetli olduğunun bilincindeydi. Tabii ki sesleniş biçimi tüm benzerliklere rağmen tek boyutlu da değildi; bireysel yeteneklerin dışında, tarih

⁶⁷ Rhodes Murphey, “Ottoman Historical Writing in the Seventeenth Century: A Survey of the General Development of the Genre After the Reign of Sultan Ahmed I (1603–1617)”, *Archivum Ottomanicum* 13 (1993–1994) 277–311.

⁶⁸ Murphey, *a.g.e.*, 279.

yazarının devlet mekanizması içinde hangi meslek dalından geldiği de önemli rol oynuyordu. Başka tonda, başka vurgularla konuşan, XVI. yüzyılda iki, XVII. yüzyılda üç grup tanımlayabiliriz. İlk grubun üyeleri, sorunları, öncelikle şeriatın ciddî, tutarlı biçimde geçerli kılınmasındaki geri kalmışlıkla ilişkilendiren *ulemâdan* geliyordu. Kalabalık olan ikinci grubu, problemlerin ana nedenini öncelikle XVI. yüzyıldaki iktidar-yönetim değerlerinin çığnenmesinde gören divan ve maliye *kâtibleri* oluşturuyordu. XVII. yüzyılda sahneye çıkan üçüncü gruba, XVI. yüzyıl sonunda sarayda oluşan ve yeni bir güç odağını temsil eden, sultanın çevresindeki *enderûnîler* giriyordu. Sonunda sorumluluğu bu yeni odağa yüklemeye eğilimli olan âlimlerin ve kâtiplerin karşısında bunlar, *ulemânın* aşırı siyasal tesirini zararlı olarak görüyorlardı. Karşıtlıklara rağmen her üç grubun üyeleri, dışarıdaki ve içerideki gerilemenin kaynağının, halktan kopmuş olan siyasette, hadsiz hesapsız yolsuzlukta ve ahlâkî dizginlerin başıboş kalmasında saklı olduğu konusunda aynı düşüncedydiler. Bu yüzden çoğunlukla tarih yazarı olsalar da, dinî ve etik değerlerin güçlendirilmesi ve devlete hizmet etmeyi (ve onun nimetinden yararlanmayı) görev bilen “askerî sınıf”ını terbiye etmek ve onun vicdanını uyandırmak için kaleme sarılmışlardı.

İbrahim Peçevî, yukarıdaki kategoriler arasında hâliyle *kâtiblere* dahildi ve onun tarih yazıcılığı, şu ana dek sözünü ettiğimiz tüm genel nitelikleri üzerinde taşıyordu. Böylelikle problemimizin bir bölümünü, yani Peçevî’nin çağdaş Osmanlı tarih yazıcılığı içerisindeki konumunu aslında tamamlamış da olduk. Bundan sonra dikkatimizi artık Peçevî’nin, onu birçok bakımdan diğer çağdaş tarihçilerden daha değerli gösteren kişisel özelliklerine ve tarih yazarlığı yöntemlerine çevirmemiz gerekiyor.

Peçevî’nin tarih yazıcılığının başlıca niteliğinin pragmatik yöntem ve özellikle kaynaklarını kullanırken görünen eleştirel tutum olduğu konusunda József Thúry ile hemfikir olabiliriz⁶⁹. Kendi çağından önceki dönemlerin tasvirinde en fazla yukarıda sözü edilen yazarlara sırtını dayamıştır, fakat onların dışında Cenâbî Mustafa ve Hoca Sâdeddin Efendi’nin kroniğini, Seydi Ali Reis’in Hindistan seferinden ve hayranlık verici yolculuklarından söz eden yazısını⁷⁰, Göröjgal kadısının küçük destanını⁷¹, Macar tarih yazar-

⁶⁹ Thúry, “Pecsevi vizonya”, 480.

⁷⁰ 1. Cenâbî Mustafa Efendi (?-1590): *el-Aylemü’z-Zahir fî Ahvali’l-Evail ve’l-Evahir* (Cenâbî Târîhi), 1587 (Arapça bir eserdir, Türkçeye yazarın kendisi çevirmiş, sonra ondan bir özet çıkarmıştır; yayımlanmamıştır. Krş. Mehmet Canatar, “Cenâbî Mustafa Efendi”, in *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7. İstanbul, 1993, 352-353. Muharrem Kesik, “Cenâbî’ye Göre Türkiye Selçukluları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 36 [2000] 213-259). 2. Hoca Sâdeddin Efendi (1536-1599): *Tâcü’t-Tevârih*, 1575 (yayımları: İstanbul, 1279-1280/1862-1863). 3. Seydi Ali Reis (?-1562): *Mirâtü’l-Memâlik* (yayımları: İstanbul, 1313/1895-96; İngilizce çevirisi: *The Travels and Adventures of the Turkish Admiral Sidi Ali Reis in India, Afghanistan, Central Asia, and Persia during the Years 1553-1556*. Translated from the Turkish, with notes and introduction by A. Vámbéry. London, 1889). Ayrıca yine bkz. Babinger, *Die Geschichtsschreiber*, 123-126: Nr. 109.

⁷¹ TP I. 356-363.

larından Miklós Istvánffy, Gáspár Heltai ve Sebestyén Tinódi, ayrıca İtalyalı Paolo Giovio (Jovius)'un tarih eserlerini de kullanmıştır⁷². Kaynakların çelişkili malumatını sık sık birbiriyle karşılaştırmış ve kâh kendisi için daha güvenilir olarak görüneni aktarmış, kâh hangisine daha fazla güvenileceğini okuyucuya bırakır gibi yaparak, elinde bulunan versiyonların her birini yayımlamıştır (Macar yazarlardan aldığı parçaları çoğunlukla bu şekilde, paralel ve alternatif okuma parçaları olarak metnine yerleştirmiştir). Sayfalarını en çok karıştırdığı kaynakları, yani Celâlzâde Mustafa, Mustafa Âli ve Hasan Beğzâde'nin kroniklerini kopya etmekle veya özetlemekle yetinmemiş, yer yer onları sert biçimde eleştirerek düzeltmeler yapmıştır⁷³. Osmanlı kaynaklarının bir olay karşısında suskun kaldığı yerde, bilinçli bir biçimde Macarca tasvirlerle ve olayları görgü tanığı güvenilirliğiyle anlatabilecek ve henüz hayatta olan kişilere başvurmuştur (eksikleri gidermede ailesinin her iki kolu çok yardımcı olmuştur; örneğin 1542'deki Budin kuşatması hakkında Müslüman kaynakların bilmediği, birçok farklı ayrıntıyı kendisine babası ve amcası anlatmıştı). Peçevî, ikinci el kaynaklı bilgileri "*şöyle anlatılır*" veya "*şöyle rivayet edilir*" formülüyle çözümleyen gelenekten ayrılarak sayısız yerde bilgi kaynaklarının adını belirtmiştir. Bu "*sözüne güvenilir insanlar*" gerek önceki, gerekse kendi çağında meydana gelen olaylara dair birçok bilgi sunmuşlardı. Zigetvarlı Ali Dede (Sultan Süleyman'ın Zigetvar'daki türbesinin türbedarı), Tiryaki Hasan Paşa (Zigetvar, Kaniye ve Budin beylerbeyi), Kara Ali Bey (İstolni Belgrad, sonra Estergom beyi), Hızır Paşa (Köstendil sancakbeyi), Hamza Ağa (1551'de Hadım Ali Paşa'nın çavuşbaşı, daha sonra Peçuy zaimi), Alihan (Dobruca'da bir şehrin kadısı), Halil Paşa (Temeşvar beylerbeyi), Osman Ağa (kapucıbaşı), Derviş Hasan Paşa (Bosna beylerbeyi) ve Defterdar Bâki Paşa gibi ünlü isimler bunlar arasındadır. Doğal olarak elindeki her bilginin veya metin alıntılarının kaynak yerini Peçevî de açığa vurmaz, fakat birçok işaret, gerçekten güvenilir ve sağlam bilgilere sahip insanları dinlemeye çabaladığını gösterir (aşağıda Szapolyai'nin bağışıyla ilişkili söylenenlere bkz.). Bir tarih yazmaya hazırlandığını gizlemediği açıktır, bu yüzden insanlar sadece ısrarı üzerine kendisine bir şeyler anlatmakla kalmamış, ölümsüzleştirmeye değer konulara kendiliklerinden ve iç-

⁷² Bu sonuncu kaynakları teşhis eden ve Macar çevirileriyle yayımlayan: Thúry, "Pecsevi viszonya", 486, 487. vd. (Bunun sonuçları, her ne kadar Thúry'ye atfı yapmış olsa da, kendi keşifleri olarak yayımlayan Kraeclitz sayesinde daha fazla bilinir hale gelmiştir: Kraeclitz, "Der osmanische Historiker", 258-259. Thúry'nin bu konudaki değerinin altını çizen: Vojtech Kopčan, "Bemerkungen zur Benutzung der europäischen Quellen in der osmanischen Geschichtsschreibung", *Asian and African Studies* 11 [1975] 148.). Kroniğin bazı bölümlerini, yazmanın daha İstanbul'da yayımlanmasından önce (1860'ta) Macarcaya çeviren Ármin Vámbéry'dir. Bunlar sırayla: *Vámbéry Ármin emlékezete*. (Keleti értekezések, 2. Ed. Pál Fodor) Budapest, 1986, 28 (bibliyografyayı derleyen Carla Coco). Ayrıca bkz. Markus Köhbach, "Die osmanische Fassung von Istvánffy's Bericht über die erste Belagerung Wiens durch die Türken im Jahre 1529 in der Chronik des İbrâhim Peçevî", in *Wien 1529. Die erste Türkenbelagerung. Textband*. ... Redaktion: Günter Dürriegel. Wien-Köln-Graz, 1979, 93-106.

⁷³ Örneğin: TP I. 233, II. 186. Karş. Thúry, "Pecsevi viszonya", 480.

tenlikle dikkat çekmişlerdir. 1598’de Varadin’den Budin’i kurtarmaya giden Osmanlı ordusunun önde gelenleri de bizzat bir topu çekmek için durduklarında, içlerinden biri Peçevî’ye şöyle seslenmiştir: “*Bunu tarihe koyun ve gönül levhasına yazıp işaretleyin ki, saadetli padişahımızın iki veziri ve bir beylerbeyi boyunduruğa girip top çekerler. Uzun süre unutulmasın.*”⁷⁴ (Öte yandan bu küçük “yerinden röportaj”, Peçevî’nin yukarıda uzun uzun tahlil edilen niyetlerine ilişkin olarak bizleri bir parça ikircime düşürmektedir. Nitekim aslında sadece Sultan Süleyman’ın gazalarını ölümsüzleştirmeyi amaçladığı şeklindeki kendi açıklamasını kabul edersek, hem sultanın ve hem kendi çağında meydana gelen olaylara dair bu notları acaba niçin canla başla biriktirmişti diye sorabiliriz. Sonunda bize bıraktığı gibi bir eser aklının bir köşesinde hep bulunduğu için olamaz mı? Ayrıca Musa Paşa’nın ısrarı, kroniğin ikinci “ana” kısmını yazmaya kendini hasretmekte sadece nihai ivmeyi mi kazandırmıştı?)

Peçevî, Müslüman ve Hristiyan tarih eserleri, ayrıca kendi notları dışında bir iki belge de kullanmıştır. Aile arşivinden elinde bulunan üç dirlik beratı, ondan sonra 1553–55 yılı İran seferi zamanından kalma, Sultan Süleyman, Şah Tahmasb, vezir-i azam ve bir beylerbeyinin nâmeleri bu türdendir⁷⁵. Bu sonuncu belgeleri ise çoğunlukla Celâlzâde’den almıştır, durum böyle iken bu tür kaynakları, en azından tam metin yayınlama biçiminde, nadiren kullandığı söylenebilir. Demek oluyor ki, kroniğin ilk yarısı sözlü bilgilerle ikmâl edilmiş tarihsel çalışmalar üzerine kurulurken, ikinci kısmı, yaklaşık 1593’ten itibaren, tarih eserlerindeki haberlerden de yararlanarak ilk planda sözlü bilgilere ve kişisel deneyimlere dayanmaktadır.

Osmanlı siyasetinin doğal var olma biçimi savaştı, siyasetin oyuncularını ise sultanlar ve serdarlardı (çünkü bir zamanlar şahsen gazi olmuş sultanlardan orduların sevk ve idaresini kademeli biçimde bu ikinci gruptakiler devralmışlardı). Peçevî’nin, meslektaşları gibi her şeyden önce savaşlar, hükümdarlar, serdarlar ve diğer devlet büyüklerinin yaptıkları ve hayatları hakkında bilgi vermesi şu halde doğaldır. Anlatıyı, geleneksel ve zorunlu denebilecek bir düzen ilkesiyle, yani sultanların hükümdarlıklarına göre bölümlendirmiştir. Yukarıda söylenenler doğrultusunda sürpriz olmayacağı gibi, kroniğin yüzde 40’ından fazlasını, Sultan Süleyman dönemindeki (1520–1566) olaylara ayırmıştır. Bu bölümde, bir ideal haline gelmiş o büyük sultanın tüm seferleri, Belgrad’ın alınması, Mohaç muharebesi, Yayça’nın alınışı, Viyana seferleri, Kral János’un tahta oturtulması, Kilis ve Pojega’nın fethi, 1537 yılındaki Goryan muharebesi, Budin’in fethi, 1542–45 ve 1551–52 yıllarındaki savaşlar ve nihayet son durak olan Zigetvar seferi gibi Macaristan fetihleri de yer alır. Eserde, II. Selim (1566–1574) çağından Yemen ve

⁷⁴ “Bunu târihe koyun ve levh-i dile yazub nişanlayun ki saâdetlü padişahumuzun iki veziri ve bir beğlerbeğisi boyunduruğa girüp top çekerler. Tûl-i müddet ile unutulmasun.” TP II. 218.

⁷⁵ TP I. 310. vd.

Kıbrıs harpleri, Osmanlıların İnebahtı yenilgisi ve son olarak Kuzey Afrika'daki büyük başarıları, Tunus ve Hakkâri'nin fethedilmesi yer alır. III. Murad'ın (1574-1595) iktidar döneminin neredeyse tamamını, büyük İran savaşı (1578-1590), ayrıca III. Mehmed (1595-1603) döneminde de neredeyse kesintisiz biçimde süren ve Süleyman çağının yanında eserin diğer ağırlık merkezini oluşturan On beş Yıl Savaşı'nın (Uzun Savaşın) ilk yıllarındaki olaylar doldurur. Bunları Celâli denilen büyük toplumsal ayaklanmalar, onlara karşı yapılan seferler ve 1603'te yeniden patlak veren İran savaşının başlangıcındaki gelişmelerin tanıtılması tamamlar. Aynı konu I. Ahmed (1603-1617) çağına da hâkimdir: On beş Yıl Savaşı'nın son zamanı ve bitişi, István Bocskai'nin ayaklanması, Celâli ayaklanmalarının bastırılması ve İran'la sürdürülen mücadele. Bunu takiben, Deli Mustafa'nın (1617-1618) tahta çıkarılması ve hal edilmesi, II. Osman'ın kısa iktidarı, doğu sınırında patlak veren savaşlar, başarısız Lehistan savaşı, buradan döndükten sonraki iç kargaşa ve katledilmesi; ondan sonra Mustafa'nın ikinci kez (1622-1623) tahta çıkarılması, Abaza Paşa isyanı, İranlılar'ın saldırıları, Bağdad ve Musul'un düşmesi hakkında nispeten daha ayrıntılı açıklamalar edinebiliyoruz. Böylelikle IV. Murad'ın (1623-1640) iktidarı döneminin olaylarını, iç çekişmeleri, isyancılara karşı verilen mücadeleleri, sultanın düzeni sağlama girişimlerini, Revan Seferi'ni ve Bağdad'ın Osmanlı İmparatorluğu'na yeniden kazandırıldığı Bağdad Seferi'ni oldukça üstünkörü biçimde anlattığı kroniğin son bölümüne gelmiş oluyoruz. Eser, IV. Murad'ın yurda dönüşü ve ölümünün anlatılmasıyla son bulur (7 Şubat 1640) ⁷⁶.

Peçevî, görünüşte çok gelenekçi olan bu yapıyı ve tematiği türlü biçimlerde gevşetmiş ve genişletmiştir. Özellikle Sultan Süleyman'ın faaliyetlerinin anlatımı sırasında birçok kez kültür ve teknik tarihi sahasına girmiştir. Mücevveze denilen kavuk türünün kullanım sahasının yaygınlığına dair (eski zamanların geleneklerini Hoca Sâdeddin'in tarihinden yaptığı alıntıyla yeniden canlandırmak suretiyle) kroniğin başına kısa bir bölüm koyması buna örnektir ⁷⁷. Mohaç muharebesinin Müslüman bakış açısıyla tasvirinden sonra (Macar versiyonunu tanıtmadan önce), Müslüman okuyucuyu kara barutun ve matbaanın icat ediliş tarihiyle ve "kâfirler" in kitap basma âdetiyle kısa biçimde tanıştırır ⁷⁸. Bundan biraz sonra XVI. yüzyıl Avrupa ve Türk apokaliptiğinin ana temalarından biri olan "Kızıl Elma"nın anlamını, elindeki Macarca metinlerin yardımıyla aydınlatmaya çalışmıştır ⁷⁹. XVI. yüzyıl

⁷⁶ 1648'e veya 1651'e kadar uzanan elyazmaları da vardır: Turan, "Peçevî, İbrâhîm", 544. Murphey, "Ottoman Historical Writing", 307. Hancz, "Peçuylu İbrâhîm", 218. Ancak bu eklemeler artık Peçevî'ye ait değildir.

⁷⁷ TP I. 4-5.

⁷⁸ TP I. 106-108.

⁷⁹ TP I. 115-117. Krş. Pál Fodor, "The View of the Turk in Hungary: the Apocalyptic Tradition and the Red Apple in Ottoman-Hungarian Context", in *Les traditions apocalyptiques au tournant de la chute de Constantinople*. Actes de la Table Ronde d'Istanbul (13-14 avril 1996) édités par

ortasındaki savaşları işleyip tekrar anlatım silsilesini kopartmış ve kahvenin ve “kötü kokulu, sağlığa zararlı” tütünün Osmanlı İmparatorluğu’nda ne zaman ortaya çıkıp yaygınlaştığını birkaç sayfada dindaşlarına anlatmıştır⁸⁰. 1555 yılı Güney Tuna ötesindeki muharebelerin ilginç bir bölümünü, Macarların Göröjgal’e saldırısını yine “seçkin” bir tarih yazarından alışılmamış tarzda tasvir etmiştir: buradaki Türk kadısının kuşatma hakkında yazdığı epik şiirini (aslında onun bir kısmını) yayımlamıştır ve böylece Macaristan’daki Türk halk dinî edebiyatının değerli bir parçasını yok olmaktan kurtarmıştır⁸¹. Zamanla biraz ilerleyince, temanın ana çizgisine uymayan konu sapmaları seyrekleşir, yine de tamamen kaybolmazlar. Bunlar arasında Aşağı Tuna’daki Traianus köprüsü, Attila ve Buda, Peçuy’un kuruluşu (yukarıya bkz.), bir kuyruklu yıldızın görünmesi veya astroloji biliminin yararları hakkında kısa açıklamalar, fikir yürütmeler okunabilir⁸². “Garip” veya “gülünç olaylar” başlığıyla anlatılan ilginçlikler, anekdotlar çoğu zaman kanlı geçen olayların kasvetli havasını dağıtmaya yararlar (kimisi zaman Peçevî bile bunlarda rol alır)⁸³.

Osmanlı İmparatorluğu tarihinde XVII. yüzyıl, kişilik ve benliğin uyanışının ve onun keşfedilişinin çağıdır⁸⁴. Geleneksel formların kisvesi altında Peçevî’nin kendisi de bu yoldan ilerlemiştir ve bireyin rolünün takdir edilmesi için çok şey yapmıştır. Bu onu, tüm hükümdarların dönemindeki veziri azamlar, vezirler, en seçkin bilginler ve şeyhler hakkında yaşamöyküleri ve tasvirler yayınlamaya sevk etmiştir (son üç sultanın dönemi ayrı tutulmalıdır; bunun sebebi açıkçası, o dönemin insanı olarak bazı fikrî başarımları ne hakkıyla kavramaya, ne de ölçüp biçmeye imkânı ve gücünün olmasıydı). Öte yandan bu “yeniliği” (Sultan Süleyman ve II. Selim çağında yaşayan ünlülerin yaşam öykülerinin metinlerini alıntılarken) Mustafa Âli’den devralmıştır, ancak bu yöntemi sürdürmeye değer görmesi onun kişisel anlayışı hakkında birçok şeyi ele verir (daha sonraki çağlar için kısmen Hasan Beğzâde’ye, kısmen kendi deneyimlerine ve sözlü haberlere dayanmıştır). Bireyi, onun kişisel yeteneklerini, çaba ve arzularını, toplumsal hayatı biçimlendiren etkenler arasına koyarken, bu konuda kanaatime göre onunla sadece Evliya Çelebi kıyaslanabilir. Toplumla birlikte nefes alıp veren, onun hareketlerini yakından izleyen yazarı, yani kendi kişiliğini durmadan tarihin

---

Benjamin Lellouche et Stéphan Yerasimos et publiés par l’Institut Français d’Études Anatoliennes Georges-Dumézil d’Istanbul. (Varia Turcica, XXXIII.) Paris, Montréal, 1999, 99-131.

⁸⁰ TP I. 363-366.

⁸¹ TP I. 356-363. Köhbach, “A görösgáli hösök”, 39-46.

⁸² TP I. 435-437, 500-501, II. 426-427.

⁸³ Örneğin: TP II. 395, 401-402.

⁸⁴ Cemal Kafadar, “Self and Others: The Diary of a Dervish in Seventeenth-Century Istanbul and First-Person Narratives in Ottoman Literature”, *Studia Islamica* 69 (1989) 121-150. Aynı yazar, “Mütereddit Bir Mutasavvıf: Üsküp’lü Asiye Hatun’un Rüya Defterleri 1641-1643”, *Topkapı Sarayı Müzesi* 5 (1992) 168-204. Suraiya Faroqhi, *Kultur und Alltag im Osmanischen Reich*. München, 1995, 217-227.

odak noktasına koyması, olayları âdeta kendi şahsı üzerinden, kendi gözlüğüyle göstermesi de köklü bir yeniliktir ve yine Evliya Çelebi'yi anımsatır⁸⁵. Peçevî'de yazar, XVI. yüzyıldaki öncülleri gibi artık kişiliksiz bir araç veya bir aracı değildir, aksine mütevazı ölçüde bile olsa, yine de kendi dünyasını, çevresini, ilişkilerini, düşüncelerini, kısacası toplumun sultan ve onun sarayı dışındaki yeni bir kesitini, hissedilebilir derecede tarihin içine sokan bir tarih oyuncusudur. Bu eseri, klâsik dönemin idealleştirici, soyut, kişiliksiz “kahramanlık manzumeleri”ne kıyasla bu yüzden kendimize daha yakın, daha insanca, bütünü bakımından çok daha gerçekçi hissediyoruz. Bu çok önemli değişimi örneklerle göstermek için sayısız alıntı yapabiliriz, ancak burada iki olayı anımsatmak yeterli görünüyor. Bunlardan biri, Estergon'u savunan Osmanlılar kaleyi teslim etmeye karar verdikleri ve Peçevî'nin, efendisi ve velinimet Lala Mehmed Paşa'nın meclisinde, Hristiyan ordusunun birkaç subayıyla kalede akşam yemeği yediği 1595 yılında cereyan etmiştir:

“Bu arada hâlis şarap getirip rahmetli [Lala Mehmed Paşa']ya sunmak istediler. ‘İçmez’ diye verdim. Sonra tarçın suyu denilen limon rengi bir su getirdiler. Bendeniz bunu tattım. ‘İçiminde ve lezzetinde asla sudan farkı yok’ dedim, rahmetli bir kupa ile su yerine içti. Sonra nöbet şekeri getirip şerbet yaptılar ve rahmetliye sundular. Bendenize şarap verdiler. Tazelik verici olması bakımından içerdik, rahmetlinin yanında içmek istemedim. Rahmetli Paşa, ‘İç, benden utanma’ dedi. Birkaç kadeh içince utangaçlığı bırakıp sıkılganlığı attım. Lonberharoğlu denilen, yüzüne bakılamayacak kadar güneş yüzü bir hersek oğlu da oradaydı. Köpeklerin çok büyük rütbelilerden ve Çek kavminin saygın kişilerinden bir hersekmiş, sırf Türk kavmini görmek arzusuyla içeri girmiş. Çek dili bir parça Boşnak diline yakındır, bazı sözleri anlamak mümkün değilse de, çoğu bildiktir ve anlaşılabilir. Rahmetliden izin istedim ve kendisiyle ilişki kurmak amacıyla ‘Beyzade! Nerede yatacaksın?’ dedim. Oturduğu yeri gösterip ‘Burada’ dedi. ‘Ben de burada yatacağım’ dedim. ‘Ya ne demek istersin’ diye gurur ve öfke yüzünden kızıp ‘deh Türkiş deh’ dedi. Rahmetli Paşa, bu kadar üzölmüşken bile elinde olmadan hafifçe bir gülömsedi. Sonra bu hersek oğlunu Eğre’den vire ile çıkardık ve bir iki gün çadırımızda konuk oldu. Şimdi nerede o öfkeli hersek oğlu? Kader onu pamuktan bile daha yumuşatmış ve bizim gibi bir adamdan yardım rica eder olmuştu.”⁸⁶

⁸⁵ Bunun için bkz. Pál Fodor, “Evliya Cselebi ütleírásai”, *Keletkutató* 1990 ősz, 37–55.

⁸⁶ “Ve şarâb-i nâb getürüb merhûma sunmak istediler. ‘İçmez’ deyü sundurmadum. Sonra dâr-çin suyu deyü limonî renk bir su getürdiler. Fakîr tatdum. ‘Aslâ sudan tamında ve lezzetinde farkı yok’ dedüm. Merhûm bir kupa ile su yerine içdi. Sonra sükkar-i mükerrr getürüb şerbet etdiler ve merhûma sundular. Bu hakîre şarâb verdiler. Tazelik haysiyetiyle içerdük merhûmun yanında içmezlendüm. Paşa merhûm ‘İç, benden hicâb etme’ dedi. Çün birkaç kadeh içdüm hicâbı kal-

Bu günlük hayattan tablonun bir tarih eserinde yer alabilmesi bile kendi başına büyük bir yeniliktir, fakat gerçek şaşkınlığa neden olan şey başkaydı. Şöyle ki Peçevî, yasalara uyup ona saygı duyan Müslümanlar'da ayrı ayrı öfke uyandırmaya fazlasıyla yetecek iki davranışı herhangi bir kaygı duymadan kamuoyuna sunar: Çünkü şeriat hem şarap içmeyi, hem de eşcinsel-liği yasaklar (elbette Osmanlı elitinin bu davranışlara, özellikle de ikincisine oldukça hoşgörü göstermesi başka bir konudur). 1598'de geçen diğer olayda, iki candan arkadaş olan Tatar Hanı ve Saturcı Mehmed Paşa Sege-din/Szeged'deki kışlık ordugâhta, bir çadırda sohbet eder ve Peçevî ve yol-daşları bunu yandaki çadırdan işitirler:

"Han hazretleri oturunca, sohbeta başladılar ve birbirlerinin hal ve hatırlarını sordular. Rahmetli Saturcı bazı hastalıklarından söz etti ve 'Her zaman tabiatı [bağırsakları] yumuşatmaya dikkat etmek gerekir. Kâh şerbetle, kâh şırınga (ihtikân) ile gerekeni yapardık. Bu yıl vaktimiz seferde geçtiğinden buna vaktimiz ve fırsatımız olmadı. Sağlığımızın bozulmasına sebep çoğunlukla bu boyun eğişimizdir' dedi. Han hazretleri de 'İhtikân dediğiniz yoksa hokna [lavman] mıdır?' dedi. Saturcı 'Evet' deyince, Han 'Ölmek ondan çok yeğdir' dedi. Saturcı o kadar kibar ve konuşma yor-damını bilen bir adam olduğu halde, hanın meclisinde ihtikândan söz etmesi edebe aykırı ve büyük bir hata idi."

Peçevî, bu olağandışı, ancak gayet insanca sohbeti kaydederek etmez, ken-dini mazur göstermek için şu eklemeyi yapma gereği duymuştur: "*Gerçi bu sözlerimizden onu çekıştirdiğimiz anlamı çıkabilir, ancak Allah korusun öyle değıl-dir, amacımız bundan kırk yıl önce ölüp gidenlerin ayıbını ortaya dökmek değıldir. Niyetimiz sadece büyük adamların meclisinde edebin gereğı olarak bu türden sözler-den sakınmak gerektiğini göstermektir.*"⁸⁷ Bu kınamaya rağmen Peçevî'nin ko-

---

durub perdeyi açdum. Yüzine bakılmaz bir peçe-i âfitâb hersek zâde bile idi Lonberhar oğlu der-lermiş. Kilâbun gayet kibârından ve Çeh kavminün zevî'l-itibârından hersek imiş. Mahzâ Türk kavmini görmek arzusuyle içerüye girmiş. Ve Çeh lisânı bir mikdâr Bosna lisânına yakın baz-i kelâmı anlanmazsa çoğı bilinür ve anlanur. Merhûmdan istizân etdüm ve kendüye ulaşmak kasdıyle 'Beğzâde! Kanda yatarsun?' dedüm. Oturduğı yere işâret edüb 'Bunda' dedi. 'Ben dahi bunda yatarum' dedim. 'Ya ne demek istersün?' deyü enef ü gazab yüzünden söyleyüb 'deh Türkiş deh' dedi. Merhûm paşa bî-ihitiyâr bu kadar gamla âlûde iken bir nîm hande etdi. Sonra bu her-sek zâdeyi Eğre'den vere ile çıkarduk ve bir iki gün çadırımızda misâfir oldı. Kani ol gazûb hersezkâde? Felek penbenden nerm etmiş ve bizüm gibi âdemden imdâd ricâ ederdi." TP II. 185-186. *Török történetírók*, III. 124-125. Gyula Szekfű'ye göre bu kişi, daha sonra Eğri'de esir düşen Jacobus Thurn veya Johannes Kinsky olmalıydı (a.g.e., 125: 1. not).

⁸⁷ "Han hazretleri kuûd edicek musâhabata şürû etdiler ve hâl-i hatırların sordular. Saturcı merhûm baz-i ilel beyân etdi ve 'Her zaman telyîn-i tabiat etmek itibâr gelmişdür. Kâh şerbet ile kâh ihtikân ile mizâc-gîrlük ederdük. Bu sene evkâtımız seferde güzêrân etmekle ana vakt ü zamân müsâid olmadı. Ekser-i inhirâf-i mizâcumuza sebep inkiyâdımızdur' dedi. Han hazretleri dahi 'İhtikân dedi-

nuya değil, sadece onun uygunsuz bir yerde dile getirilmesine itiraz ettiği açıktır (kaldı ki böyle bir güçle kendisinin şarap içişini anlatmasını da yakışksız bulmalıydı). Başka deyişle Satırcı Mehmed Paşa bir hata yapmışken, bir yazar olarak o, hiçbir surette yapmamıştır, zira öyle görünüyor ki, kendisine göre bir Osmanlı kroniğinde en özel insanca olguların bile yeri olabilir.

Yazar, artık büyük tarihsel olayların bir ortağı iken, hatta zaman zaman onların oluşumuna da etki ederken, doğal olarak gördüğü, tecrübe ettiği her şey hakkında görüşlerini de gizlemeyecektir. Peçevî, sultanın her yaptığına bir açıklama bulabilen XVI. yüzyıldaki öncüllerinden uzaklaşarak yanlış kararları veya danışmanların uygunsuz seçimlerini gündeme getirir ve onun Osmanlı toplumunun durumunu eleştiren “dobra konuşmaları” sayıya gelmeyecek kadar çoktur. Sadece tadımlık bir örnek: Haçova muharebesinden (1596) söz ettikten sonra, alışıldık övgü nutuklarını bir yana bırakarak, zaferden yararlanmak konusundaki savsaklığı kınamış ve bunu şöyle ifade etmiştir:

“Eğer bundan sonra da saadetli padişahımızı [Mohaç’tan sonra olduğu gibi] Budin’e getirselerdı, uç boyundaki bütün [Hıristiyan] kaleleri kendilerine bırakılır ve İslam’ın eline girerlerdi. En azından o kış Belgrad’da kışlansaydı ve ilkbaharda Beç üzerine yürüyeceğiz deselerdi, Nemçe kâfirlerinin Eflâk ve Boğdan gibi haraca kesilmesi kesin olurdu.”⁸⁸

Bir yerde Tatar Hanı tarafından söylenen mevcuda ilişkin verileri şüpheyle karşılar⁸⁹, başka bir yerde, “kâfirler”in Osmanlı İmparatorluğu’na dair –hiç de pohpohlayıcı olmayan– görüşünü aktarmak gibi, Osmanlı kültüründe işitilmedik bir şeye imza atar⁹⁰.

Kişisel görüşünü, kınayışlarını ise her zaman açık bir eleştiri biçiminde ortaya koymaz, gerçekleri çıplaklığıyla sergileyerek, duygusal tezahürlerle, kısacası bunu yazarın sanatsal araçlarıyla yapar. Osmanlı siyasî sisteminin işleyişi, devşirme kökenli devlet adamlarının buradaki rolü, bunların muaz-

---

ğünüz yohsa hokna mıdur?’ dedi. Satırcı ‘Belî’ deyicek Han ‘Ölmek andan çok yeğdür’ dedi. Satırcı bu kadar şehri ve âdâb-i musâhabâtın habir âdem iken meclis-i handa ihtikân zikri âdâbdan hâric ve hatâ-i fâhiş idi. Eğerce bu kelâmumuzdan râyiha-i gıybet istiismâm olunur amâ hâsâ ki maksûdumuz kırk yıl mukaddem gidenlerin aybını ifşâ ola. Ancak garazumuz lâzime-i âdâb-i meclis-i kibâr bu makûle kelâmdan perhîz idüğün işârdur.” TP II. 222. *Török történetírók*, III. 149–150.

⁸⁸ “Eğer bundan dahi saâdetlü pâdişahumuzu Budun’a getürelerdi cemî-i serhad kaleleri bırağılır ve tasarruf-i islâma’a girerdi. Bari ol kış Belgrad’da kışlatmış olsalar ve evvel baharda azîmetümüz Beç’dür deseler Nemçe kâfirleri Eflâk ve Boğdan gibi harâca kesilmek mukarrer idi.” TP II. 202. *Török történetírók*, III. 124–125.

⁸⁹ TP II. 156–157. *Török történetírók*, III. 112–113.

⁹⁰ TP II. 187–188, 203.

zam güçleri ve aşırı teslimiyetçi oluşlarındaki garip ikilik, çokları tarafından ve çok kez yazılmıştı. Yine de velinimetî Lala Mehmed Paşa'nın son günlerinden ve mallarına el konulmasından söz eden ve kişisel acılarını da paylaşarak, muhtemeldir kasıt olmadan, sistemin haddi hesabı olmayan adaletsizliği hakkında ahlakî yargıda bulunan Peçevî gibi, bu yazgıyı vurucu bir güçle az sayıda kişi betimleyebilirdi. Olayın öncesi şöyledir: Padişah, kapudan Derviş Hasan Paşa'nın telkini üzerine vezir-i azam Lala Mehmed Paşa'yı İranlılar üzerine göndermiş, böylece Macaristan'daki plânlarını tamamlama imkânından onu yoksun bırakmıştır. Çok sarsılan Paşa kısa sürede yatağa düşmüş (Peçevî'ye göre onu tedavi eden hekim tarafından kendisine zehir de verilmiştir), böylece doğal olarak yola çıkması gecikmiştir. Bu sırada;

"Rahmetlinin vefatından iki gün önce padişah hattı geldi, içinde 'Nasıl bir hastalık taklidi yaparsın? Bir günde yola çıkmayasın, hakkından gelirim' deniyordu. Rahmetli de, 'Padişahın emri üzerine ertesi gün çıkarım. Ancak o güne ömürümüz vefa eder mi bilmem. Ya burada ölürüm, ya orada, durumuma o zaman itimat edilir' diye yanıt için bir telhis yazdırdı. Ertesi gün öğleden önce, saadetli padişahın da tanıdığı, seçkin bir insan olan rahmetli Uzun Kâtib'i, rahmetlinin 'oğlum' dediği ve sevgisini çokça gösterdiği kapı ağasına gönderdi ve sevabını düşünüp rahmete girsin, ziyaretimize gelsin ve halimizi görsün diye ricada bulundu. Rahmetli Uzun Efendi [kapı ağasına] varınca, Padişah'a danışmadan gelemeyeceği cevabını aldı. Saadetli Padişah'a gidip izin aldı ve salı günü öğleden sonra vardı, rahmetlinin halini gördü. Çok ağlayıp sızladı. Rahmetli ona 'Ağa! Bizim halimize inanmadılar ve bu büyük devlete verdiğimiz hizmet takdir edilmedi, ola ki Allah'ın huzurunda kaybolmaz. Senden rica ederim, benim adıma saadetli padişahın kutlu eteğini öp ve vasiyetimin ancak şu olduğunu söyle: Saçı bitmemiş, hâlâ ana sütüne muhtaç altı yetimim var, bunları el kapısına muhtaç etmesin, her ne ihsan ederse yüce Allah bin katı kadarını ödül diye versin!' Ağa, rahmetlinin yanından ayrılıp ağlaya ağlaya Padişah'ın huzuruna varır. Saadetli Padişah 'Ne ağlarsın?' buyururlar. Ağa da 'Padişahım! Böyle bir kara dağ gibi vezirin ölüp gidiyor, ne haline kimse inandı, ne de kadri bilindi' der. Padişah da 'O giderse, yerine biri daha gelir!' der. Ağa da 'Padişahım, onun yerini tutabilecek vezir bulana kadar çok vezir değiştirirsin' diye yanıt verir. Padişah, 'Sefer giderleri için nakit parası elinden alınsın, diğer eşyalarına dokunulmasın' diye buyururlar. Ancak Derviş Paşa dedikleri zalim, vezir [-i azam] olunca, acımasız ve şefkatsiz, cellat yaradılışlı bir adam olan kapıcı başılardan Kör Ali Ağa'yı, rahmetlinin Belgrad'dan gelmekte olan eşyaları ve bazı yetimlerinin karşısına gönderdi. Hepsinin yanına alıp tekrar rahmetlinin sarayına götürttü. 'Sefer araç-gereçleri kulunuza lâzımdır, yetimlere lâzım olmadığı açıktır' deyip el koymak için izin aldı. Ertesi gün de Etmekçizade ile bile [Lala Meh-

med Paşa'nın] sarayına geldi. [Rahmetlinin] nakit 150.000 altın ve 100 yük kadar kuruş vesaire parası vardı, herşeyden önce bunlara el koydular. Diğer elbiselerini ve yadigârlarını, sandık ve sepetlerini önlerine getirtip açtılar. Sonra tekrar sandıklara koyup hamallara yükleyip ... sarayına götördüler. Kırktan fazla samur kürk parçası çıktı. Tam bir şefkat ve acıma ile yetimler için birer kürk seçip, ancak '*en adillerini onlara verin*' diye, aynen bu sözlerle emretti. Ondan sonra üç dört sepet ve sandık, gümüş kapkacak, kâfirlerden alınmış leğen ve kupa türünden şeyler çıktı. Onda da merhamet denizi coştı, '*Şunların en küçüklerinden yetimlere birer verin*' dedi. O anda kendimi tutamadım, '*Zahir, büyük olanlarını saklayacak yer bulamazlar!*' dedim. Kızgınlıkla bana baktı. Etmekçizade de medet, dilini tut anlamında dudağını ısırıldı. Ama yüce Allah hazretleri çok ve hakkıyla bilendir, yalanım yoktur. Rahmetlinin vefatı bu fakiri o kadar fena yaptı ki, bir kâse zehir içmek bile bu kadar yapmazdı. Bunu da gerçekten anladım ki, insan sevdiği bir kişi uğruna kendi vücudunu feda edermiş."⁹¹

⁹¹ "Merhûmun vefâtından iki gün mukaddem hatt-i şerif geldi-ki '*Nice bir temâruz edersün? Şöyle ki bir gün çıkmayasun hakkından gelürem*'. Merhûm dahi cevâb için bir telhis yazdırdı: '*Pâdişâhun emri üzere öbür gün geçerüm. Ancak ol güne ömrümüz vefâ eder mi bilmem. Ya bunda öldüm ya anda ölem ol zamanda hâle itimâd buyurılır*.' Ve ertesi kable'z-zuhr Uzun Kâtib merhûm ki saâdetlü pâdişâh[un] malûmı bir müteayyin âdem idi kapu ağasına ki merhûm 'oğul' derdi ve ziyâde muhabbet izhâr ederdi gönderdi ve '*Sevâbın kasd edüb rahmete girsün ve iyâdetümüze gelsün ve hâlümüzi görsün*' deyü ricâ etdi. Uzun Efendi merhûm varınca '*Pâdişâha danışmayınca varmam*' demiş ve varub saâdetlü pâdişâhdan izin almış yevmü's-selâse bade'z-zuhr idi ki geldi ve merhûmun hâlin gördi ve hayli ağlayub bükâlar etdi. Merhûm dahi '*Ağa! Bizüm hâlümüze itimâd olunmadın [recte: olunmadı] ve bu devlet-i aliyyede etduğumuz hizmetümüz bilinmedi bolay-kim huzûr-i Hakk'da zâyî olmaya. Ricâ ederüm benden saâdetlü pâdişâhun mübârek eteğin öpesin ve vasiyetüm ol-kadarcadur deysin: Altı saç biñmedük anası südine muhtâc yetimüm var; bunları il kapusına muhtâc etmesün. Her ne ihsân ederse hazret-i Hakk bin ol kadar mükâfatın eylesün!*' Ağa merhûmdan mufârakat edüb huzûr-i pâdişâhiye ağlayu ağlayu varur. Saâdetlü pâdişâh '*Ne ağlarsun?*' buyururlar. Ağa dahi '*Pâdişâhum! Şöyle bir kara dağ gibi vezîrün gideyor ne hâline kimse inandı ve ne kadri bilindi*' der. Pâdişâh dahi '*Ol giderse yerine biri dahi gelür!*' der. '*Pâdişâhum anun yerin tutar vezîr bulunca çok vezîr değışdürürsün*' cevâb verür. '*Hele nakdi sefer masârifî için alınsun sâir muhalledâtına taarruz olunmasun!*' buyururlar. Amâ Derviş Paşa dedükleri zâlim vezîr olduğı gibi kapucu başlıardan Kör Ali Ağa ki bi-rahm ü şefkat ve cellâd-tabiat âdem idi merhûmun muhalledâtı ve baz-i eytâmı Belgrad'dan gelürken karşularına gönderdi ve cümlesin getirüb yine merhûmun sarayına indürdi ve '*Sefer levâzımı kulunuza lâzımdur ve eytâma lâzım olmadığı zâhirdê*' deyü almağa izin aldı. Ve ertesi Etmekçi Zâde ile bile geldi. Nukûdı yüz elli bin altın ve yüz yük mikdârı guruş ve gayri var idi cümleden mukaddem anı kabz etdiler. Ve sâir esvâb ve yadigârların sanduk ve sepetlerin önlerine getirüb birer birer açdılar ve yine ke'l-evvel sanduklara vaz edüb ve hamallara tahmîl edüb ... sarayına götördiler. Kırktan ziyâde tahta samur kürk çıktı. Kemâl-i şefkat ve merhametden eytâm için birer kürk intihâb edüb amâ '*Alçakların verün*' aynı bu tabir ile ferman etdi. Badehu üç dört sepet ve sanduk ve evânî-i sîm küffârdan gelen leğence ve kupa envândan çıktı. Anda dahi merhamet deryâsı cûş etdi '*Şunların en küçüklerin eytâma birerin verün*' dedi. Ol mahalde ihtiyârum kalmadı '*Zâhir büyüklerin saklayacak yer bulmazlar!*' dedüm. Üzerime gazab ile bakdı. Etmekçi Zâde dahi meded dilün tut makâmında dudağını ısırıldı. Amâ Allahu taâlâ hazreti âlîm ü allâmdur kizbüm yokdur. Merhûmun vefâtı bu fakire bir fenâ vermiş idi, katumda bir kâse zehir içmek [bu] kadar değıl idi. Ve bunu dahi tahkik bildüm-ki âdem mahbubı uğruna kendü vücudın ifna eder imiş." TP II. 321-323.

Kişiliğin keşfedilmesinin, eleştirel ses tonunun ötesinde, Peçevî'nin tarih yazıcılığının diğer önemli karakteristiği yaratıcılık diye söyleyebileceğimiz şeydir. Bu, farklı kökene sahip hammaddelerden yer yer bilinçli bir tarihsel konstrüksiyon vücuda getirmek anlamına gelir ve çoklarını meşgul eden önemli sorulara bununla bir açıklama getirmeyi dener. Bunu algılayabilmek için, "Kızıl Elma" efsanesine ilişkin çelişkileri açıklığa kavuşturduğu pasajdan daha karakteristik bir parça belki zor buluruz. Bilindiği üzere Osmanlı fetih ideolojisinin ve sembolizminin en önemli unsurlarından birini, Osmanlı yayılmasının "Kızıl Elma" (aslında uzaktaki büyük bir şehir) alınıncaya kadar devam edeceği şeklindeki tasavvurlar oluşturuyordu. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda bu malum Kızıl Elma'nın neresi olduğuna ve dünyanın kesin olarak ne zaman fethedileceğine dair birbiriyle oldukça çelişik görüşler dolaşıp duruyordu. Bu yüzden Peçevî, doğal olarak dikkatini Gáspár Heltai'nin Macarca kroniğinde bulunan apokaliptik kehanetlere de vermiş ve onları belirli ölçüde yorumlayarak kendi eserine geçirmiştir. Böylece Heltai'nin yardımıyla, nihayet söz konusu olayın Köln'deki "kızıl kapolna [sapel]" yakınında vuku bulacağını, yani "Kızıl Elma"nın, en azından kâfirlere göre, Almanya'nın bu uzak bölgesinde aranması gerektiği şeklindeki somut bilgiyi Müslümanlar'a haber etmeyi bilmıştır⁹².

Peçevî kimi zaman bir yargıyı dile getirmişken ve yaratıcı da olmuşken, yazarın ve genel olarak kişiliğin ön plâna konulmasına bilinçli olarak çaba da göstermişken, tüm bunlar asla salt bir öznelliğe dönüşmemiş ve bizim için buraya kadar anlatılanlardan belki daha da önemli olan bir şeye, tarih yazarlığının erdemine, yani güvenilirliğine ve onun gerçeklik için verdiği çabaya ilişmemiştir. Bunun altını desteklemek için sayısız örnek sunabiliriz, fakat onun yalnızca üç değişik türden malumatına gönderme yapmak yeterlidir sanırız. Géza Dávid'in bir çalışmasının ortaya koyduğu gibi, kimi zaman bir yüzyıl öncesinde meydana gelen küçük meseleler hakkında bile arşiv kaynaklarıyla desteklenebilen kesin bilgilere sahipti; örneğin Kasım Beğ'in, hizmetleri karşılığında Kral János Szapolyai'den mülk olarak üç köy aldığı şeklindeki haberlerini Osmanlı defterleri doğrulamıştır⁹³. İkinci örnek yine Haçova muharebesiyle bağlantılıdır. Bu olay hakkında günümüze en az sekiz tasvir kalmıştır ve bunların müellifleri ya çarpışmada yer almış, ya da bilgilerini ilk elden edinmişlerdir. Bu sekiz yazar, Hristiyanlar'ın Osmanlı ordugâhını istilâ ettiği muharebenin o dramatik sahnesini birbirinden oldukça farklı biçimde anlatır. En bildik, en yaygın varyanta göre Osmanlı ordusunu çöküşten özellikle Hoca Sâdeddin'in direnişi kurtarmıştır, zira padişaha Peygamber'in hırkasını vermiş, onun yanında durarak panikleyen ve başlarda orayı terk etmeye hazırlanan hükümdarı aralıksız olarak yüreklen-

⁹² Karş. Fodor, "The View of the Turk", 129-131.

⁹³ Dávid, "An Ottoman Military Career", 274-277.

dirmiştir. Bu farklı haberleri inceleyen bir araştırmacı, hocanın buradaki göze batan rolünü, hâmi sıfatıyla ona minnettar olan tarih yazarlarının vurguladığı sonucuna ulaşmıştır⁹⁴. Tek gerçek istisnayı, belki hiç de tesadüf değil, Peçevî oluşturur: Sokollu ailesinin adamı olarak dönemin mantığı gereği, hoca ve onun fraksiyonu hakkında (bu fraksiyon muharebeden sonra Çığalazâde Sinan'ı vezir-i azam makamına oturtmuştur) prensipte düşmanca, ancak hiç değilse onun liyakatlerini sessiz geçerek yazması gerekirdi; fakat bulgulara göre orada hazır bulunanların çoğunun gördüğü, hocanın bu cecurca göğüs gerişini, kişisel ve fraksiyonel çıkarlarının çok üstüne çıkarak Peçevî'nin kendisi de ölümsüzleştirmiştir. (Öte yandan bu olay, Osmanlı tarih yazıcılığında yukarıda zikredilen "sınıfsal" geri plânın dışında bir başka unsurun da belirleyici bir öneme sahip olduğuna, tarih yazarının hangi fraksiyona bağlı olduğuna dikkat çeker).

Üçüncü bir örnek olarak, daha çok muazzam Sokollu ailesiyle örtüşen kendi fraksiyonu Peçevî'de ne şekilde görüldüğüne bakalım. Peçevî, eserinde bu ilişkiyi saklamaz, hatta bunu gururla ikrar eder ve suçlamalara uğrayan akrabalarını sıkça savunmaya yeltenir (Sokollu Mehmed Paşa'nın akrabalarını kayırmacı siyasetine çok kötü gözle bakan Mustafa Âli ile özellikle tartışmaya girer). Bir amcasının veya uzaktan bir aile üyesinin insanlığından, seçkin meziyetinden birkaç güzel söz söylemek için sürekli fırsat kollar. Ancak bu övgüler, dönemin kıstaslarına göre de, çoğunlukla rahatsız edici tarafgirlik ve böbürlenme sınırlarının berisinde kalır. Yine de bu sınırları birkaç kez sanki aşmış gibi görünüyor. Özellikle dayısı Derviş Paşa'yı ve Budin Valisi Sokollu Mehmed Paşa'yı yüceltmekten o kadar zevk almıştır ki, onları Müslümanlar'ın cömertlik ve yüce gönüllülük timsali olarak gördükleri pagan şair Hatim et-Tai'ye benzetmiştir. Hatta bir yerde Mustafa Paşa hakkında, kendisine yardım için başvuran dul ve yetimleri evlendirip onlara çeyizler verdiğini; dahası geçimlerini sağlaması için kocalarına aylık çıkarttığını öne sürmüştür⁹⁵. Bu sözler, Peçevî'nin gerçeği katıksızca yazmış olduğu son zamanlarda anlaşılan kadar en basit deyişle bile bir abartı olarak görünüyordu. Markus Köchbach, Peçevî tarafından Mustafa Paşa'ya atfedilen bu üstün niteliklere paşanın gerçekten sahip olduğuna dair bağımsız iki kaynaktan ayrıntılı kayıtlar bulmuştur. Paşa, himayesiz kalmış dulları ve genç kızları düzenli destekliyordu ve iddia edildiğine göre öldüğü sırada, Bosna'da onun yardımıyla çeyiz alan ve evlenen 720 kişi bulunuyordu⁹⁶. Bu uğurlu "keşif" de, akrabalarını veya fraksiyonunu överken bile Peçevî'nin aşırıya kaçmadığını, hatta propaganda için bilhassa elverişli olan bu kısımla-

⁹⁴ Jan Schmidt, "The Egri Campaign of 1596: Military History and the Problem of Sources", in Andreas Tietze (ed.), *Habsburgisch-osmanische Beziehungen/Relations Habsbourg-ottomanes*. Wien, 26.-30. September 1983. *Colloques sous le patronage de Comité international des études pré-ottomanes et ottomanes*. (Beihefte zur WZKM, Bd. 13.) Wien, 1985, 125-144.

⁹⁵ TP II. 27.

⁹⁶ Köchbach, "Ağwadu min Ėâtimin", 219-232.

rı sadece üstünkörü, kısaca zikrederek yazarlık-insanlık onurunu inandırıcı biçimde kanıtladığını gösteriyor.

Bütün olarak ele alındığında Peçevî'nin kroniği, emperyal ve yerel olanın, Osmanlı İslâmı'nın ve dar fraksiyon çıkarlarının, yüksek kültürün ve halk kültürünün büyüleyici bir sentezidir. Aynı zamanda yazarlık kişiliğinin güçlü biçimde var oluşu, görece yansızlık, eleştirel tutum ve güvenilirlik gibi sayısız özelliklerle, onu devrindeki benzer eserlerin üstüne çıkaran, dönemi ve geçmişi inceleyen genel bir tarihtir. Belli ki serhadın kendine özgü konumundan kaynaklı olarak Müslüman dünyasının sınırlarını aşmıştı ve başka kültürler, belirgin şekilde Macar tarih yazıcılığı hakkında da bilgi sahibi olan ilk Osmanlı düşünce adamı Peçevî idi ve bu yüzden Osmanlı kültür tarihinde özel bir yere lâyıktır (ondan sonra esaslı biçimde Osmanlı İmparatorluğu'na etki etmiş bir takipçisine çok rastlanmamıştır)⁹⁷. Tüm bunlar eserinin herhangi bir bakımdan bugünkü anlamında bir tarihçilik eserine benzediği anlamına da asla gelmez. Meslektaşları gibi Peçevî de yukarıda zikredilmiş olan siyasî tartışmanın bir iştirakçisi olarak yazmıştır. Kötü yönetimin, adil olmayan kararların imparatorluğun temellerini alttan alta oyduğu konusunda kendi çağının hükümdar ve siyasetçilerini, geçmişten çıkarılan derslerle uyarmak için İslâm tarihinin birkaç büyük olayına (Harezmsah'ın çöküşü, Moğol akınları ve Bağdad'ın düşmesi) değindiği eserinin son bölümleri, çoğunlukla bunu ortaya koymaktadır. Başka deyişle Peçevî, tıpkı kendinden önceki veya kendisiyle eşzamanda eser veren diğer kronikçiler gibi, öğretici bir amaçla, "tarih hayatın üstadıdır" ilkesine uygun olarak kalemi eline almıştır, ancak ses tonu, sesini uyarlayışı artık yeni bir döneme işaret etmiştir. Gerçekten özgün ve yüksek bir seviyede yazmış olduğunu, daha yeni bitmiş bu kroniği, meçhul ellerin hemen devam ettirmesinden ve sonraki dönemin yetkin tarih eserlerine temel bir kaynak olmasından daha iyi hiçbir şey kanutlayamaz.

⁹⁷ Bunun önemi için bkz. Bernard Lewis, "The Use by Muslim Historians of Non-Muslim Sources", in *Historians of the Middle East*, 180-191, özellikle 185. vd. Aynı yazar, *The Muslim Discovery of Europe*. New York-London, 1982. (Peçevî'ye dair: 163-64). Kopčan, "Bemerkungen", 147-160. Karş. Faroqhi, *Kultur und Alltag*, 95-117. Avrupa kaynaklı haberleri de kroniğine katan ilk Osmanlı tarih yazarının Celâlzâde Mustafa olması, Peçevî'nin öncülük değerini azaltmaz; bkz. Kappert, *Geschichte*, 19-20. Nitekim Celâlzâde ancak pozisyonundan kaynaklı olarak bilgi akışından yararlanmayı bilmiştir.

İbrahim Peçevî'nin Yaşamı ve Memurluğuna İlişkin Veriler

1. İstanbul, Müftülük Arşivi, Müderrislerin tayin defteri 995-997/1586-1589, s. 24 (Bu bilgiye, İstanbul Müftülük Arşivi'nde 1994'te ortak yürüttüğümüz araştırmalar sırasında Klára Hegyi rastlamıştır. Yayınlanmasına izin verdiği için bu vesileyle teşekkür ederim).

8 zilhicce 995. Peçuy kalesinde vaki merhum Kasım Paşa tekkesi bundan mukaddem medrese olub hala yine medrese olmak mahal ve münasib olduğın kadısı daileri arz eylemeğin Trablus kazasından mütekaid iken vefat eden merhum Mevlana İbrahim Efendi dailerinün umumından mülazim olub dört yıldan ziyade zaman-i mülazemeti olan Mevlana Musliheddin daileri talib olub laik ve müstahak olmağın yevmi on sekiz akçe ile inayet buyurılmak ricasına paye-i serir-i alaya arz olundukda sadaka buyurilub kayd olundu.

2. İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Dahiliye, 35 (Géza Dávid'in nazik bilgilendirmesiyle).

Liva-i Peçuy. Liva-i mezbur sabıka orta defterdarlık hizmetinde olan Peçuyi İbrahim Paşa'ya ber vech-i arpalık tevcih olunmuşdur. Fi 22 rebülevvel sene 1042 [7 Ekim 1632].

3. İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kepeci 266, 13a.

Liva-i İstolni Belgrad. Bilfiil Ahmed Paşa üzerindedir. Fi 27 muharrem sene 1041 [25 Ağustos 1631]. Mezbur fevt olmağın Peçuy sancağına ber vech-i arpalık [mutasarrıf olan] İbrahim Paşa-i Peçuyi'ye verilmişdür. Ba arz-i Musa Paşa. Fi gurre-i zilkade sene 1042 [10 Mayıs 1633].

4. İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kepeci 266, 12a.

Defterdarlık-i mal der Bosna. Sabıka asitane-i saadetde orta defterdar [o]lan İbrahim Paşa'ya verilmişdür. Fi 25 zilhicce sene 1045 [31 Mayıs 1636].

Sabıka Bosna defterdarı olan Mahmud'a verilmişdür. Fi evahir-i receb sene 1046 [19-28 Aralık 1636].

5. İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kepeci 266, 12b.

Liva-i Kırka nam-i diğér Lıka. İstolni Belgrad sancağından mazul İbrahim Beğ'e verilmişdür. Fi 20 ramazan sene 1046 [15 Şubat 1637]. Ba hatt-i hümayun.